

KRZYSZTOF NIERZWICKI

Biblioteka Uniwersytecka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

W poszukiwaniu traktatu anatomicznego *De hominis corporis fabrica* Andreas Vesalium (Basilea 1543, 1555) w Gdańsku

Streszczenie. Autor podjął próbę ustalenia gdańskich egzemplarzy dwu wydań (Basilea 1543, 1555) *De hominis corporis fabrica* Andreas Vesalium. W toku badań na terenie Gdańska zidentyfikowano jeden egzemplarz przechowywany od pierwszej połowy XVII wieku w Bibliotece Gdańskiej – dziś stanowiącej jednostkę organizacyjną Polskiej Akademii Nauk. Należał on do wrocławskiego i opawskiego lekarza Wenceslaus Raphanus (Meerrettich). W gdańskiej księżnicy znajduje się wraz z ponad 220 innymi jego dziełami, głównie z zakresu medycyny i nauk pokrewnych. Wiele z tych książek Raphanus otrzymał w darze od zaprzyjaźnionych z nim wybitnych humanistów, jak choćby Andrzeja Dudycza (Andreas Dudith, 1533–1589) czy Amandusa Polanusa (1561–1610). Analiza różnych materiałów źródłowych, w tym przede wszystkim katalogów Biblioteki Gdańskiej oraz gdańskich katalogów aukcyjnych, pozwoliła sformułować ostrożną tezę, iż w księgozbiorach grodu nad Motławą mogło znajdować się nawet 8 różnych egzemplarzy traktatu brukselskiego anatomia Vesaliuma.

Słowa kluczowe: Vesalius Andreas (1514–1564), Gdańsk, Polska Akademia Nauk – Biblioteka Gdańska, Raphanus (Meerrettich) Wenceslaus (ok. 1541–1599).

Pośród bogatych zasobów starych druków przechowywanych w jednej z najstarszych historycznych księżnic kraju – Bibliotece Gdańskiej, dziś stanowiącej jednostkę organizacyjną Polskiej Akademii Nauk, znajduje się egzemplarz XVI-wiecznego bazylejskiego druku Johanna Oporinusa *De hominis corporis fabrica* autorstwa największego bodaj anatomia wszech czasów – Andreas Vesaliuma (1514–1564)¹. Wolumin ów, będący

¹ Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska (dalej PAN BG), sygn. XIX. f. a. 43.

jednym z 17 przechowywanych w Polsce egzemplarzy drugiego wydania *Fabrica*², znalazł się w Gdańsku nie później niż w połowie XVII wieku, o czym świadczą umieszczone na wyklejce górnej okładziny miedziorytniczy ekslibris, który według badaczy stosowany był w Bibliotece Senatu Gdańskiego w pierwszej połowie tego stulecia³. Trafił do nadmorskiego grodu wraz ze sporym zasobem książek lekarza wrocławskiego, a następnie pierwszego lekarza (fizyka miejskiego) miasta Opawy, swą tożsamość ukrywającego pod wyciśniętym na górnej okładzinie kodeksu superekslibrisem literniczym WMV – W[enceslaus] (Wenzel) M[errettich⁴] (Raphanus) V[ratslaviensis] (ur. ok. 1538, zm. w czasie epidemii dżumy w Opawie w 1599 roku⁵). Właściciel ów był bez wątpienia jednym

² Szczegółowo lokalizację pozostałych egzemplarzy omówiłem w pracy: K. Nierzwicki, *Warszawski egzemplarz „De humani corporis fabrica” Andreasa Vesaliusa (Bazylea 1555) ze zbiorów Biblioteki Narodowej: przyczynek do dziejów recepcji anatomii wesaliankiej w Polsce*, w: *Dawnych ksiąg niesyty: tom studiów dedykowanych profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. I. Imańska, A. Wagner, Toruń 2016, s. 167–203; zob. także: D. Margócsy, M. Somos, S.N. Joffe, *The Fabrica of Andreas Vesalius. A Worldwide Descriptive Census, Ownership, and Annotations of the 1543 and 1555 editions*, Leiden, Boston 2018 (Medieval and Early Modern Philosophy and Science, t. 28) [dalej: *Fabrica Census*], passim.

³ A. Kurkowa, *Gdański ekslibris XV–XVIII wieku. Katalog wystawy*, Gdańsk 1978, s. 11–12, il. 2.

⁴ Trudno ustalić poprawną formę nazwiska w brzmieniu niemieckim, zarówno bowiem badacze, ofiarodawcy książek dla jego biblioteki, jak i sam bohater niniejszego studium używali najróżniejszych form tego nazwiska: Meerrettich, Merettich, Merrettich, Merrettig, Merretticht.

⁵ Postać Wenceslausa Raphanusa nie doczekała się żadnego większego omówienia. W szeregu publikacji znajdujemy wzmianki i krótkie notki biograficzne, zob. m.in. J.H.C.F. Cunradi, *Silesia togata, sive Silesiorum doctrina et virtutibus clarissimorum elogia, singulis distichis comprehensa*, Lignicii 1706, s. 229–230; J.D. Köhler, *Der Schlesi-schen Kern-Chronicke, oder Fortgesetzte und mehr ausgeführte Nachricht von Schlesi-schen Geist und weltlichen alten und neuen Geschichte...*, Frankfurt, Leipzig 1714, s. 645; A.W.E.T. Henschel, *Iatrologiae Silesiae specimen primum, exhibens breuissimam medicorum Silesiacorum. Notitiam cui catalogus medicorum Silesiae recentiorum eorumque celebriorum adjectus est prodromus edidit...*, Vratislaviae 1837, s. 17 (tu m.in. określony jako: „Bibliothecae exquisitae possessor”); J. Zukal, *Troppauer Arztewesen im 16. und 17. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens” 1910/1911, z. 3/4, s. 105–106; W. Kaczorowski, *Śląscy lekarze XV–XVII wieku. Źródła biograficzne do dziejów medycyny na Śląsku*, „Kwartalnik Opolski” 1996, nr 2, s. 59; idem, *Środowisko lekarskie Opawy w XVI–XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe. Historia. Uniwersytet Opolski” 1998, t. 35, s. 142; idem, *Środowisko lekarskie Opawy w XVI–XVII wieku*, w: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádáné pod záštitou prezidenta České republiky Václava Haavla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě*, red. M. Borák, Šenov u Ostravy 1998, s. 244–245; K.P. Möller, *Oberschlesische*

z wybitniejszych, choć chyba nieco zapomnianych lekarzy śląskich, utrzymującym przyjaźnie i ożywione kontakty z wieloma czołowymi humanistami epoki, w tym wybitnymi uczonymi: Andrzejem Dudyczem (Dudith, 1533–1589)⁶, Amandusem Polanusem (1561–1610) czy też słynnym lekarzem trzech cesarzy Johannesem Crato von Krafftheim (1519–1585), a także – co pozostaje nie bez znaczenia w kontekście rozważań nad woluminem *Fabrica* – z profesorem wittenberskiej Alma Mater, a następnie rektorem Jednoty Braci Czeskich w Ivančicach – Esromem Rudingerem (Rüdinger, 1523–1591).

Ustalenie właściciela kodeksu nie było sprawą prostą. Udało się wprawdzie dotrzeć do wielu woluminów zawierających superekslibrisy liternicze WMV lub WMDW⁷ (Wenzel Meerrettich Doctor Wratislaviensis),

Autoren 1450–1620, w: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis Barock*, red. G. Kosellek, Bielefeld 2000, s. 527; C. Zonta, *Schlesier an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526–1740*, Stuttgart 2000 (maszynopis), s. 64, 292, 372, 433; eadem, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Köln, Weimar, Wien 2004 (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte, t. 10), s. 355, poz. 1093; N.G. Siraisi, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Baltimore 2013, s. 30 (listy o zarazie do Mercurialisa); G. Almási, *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden, Boston 2009, s. 322.

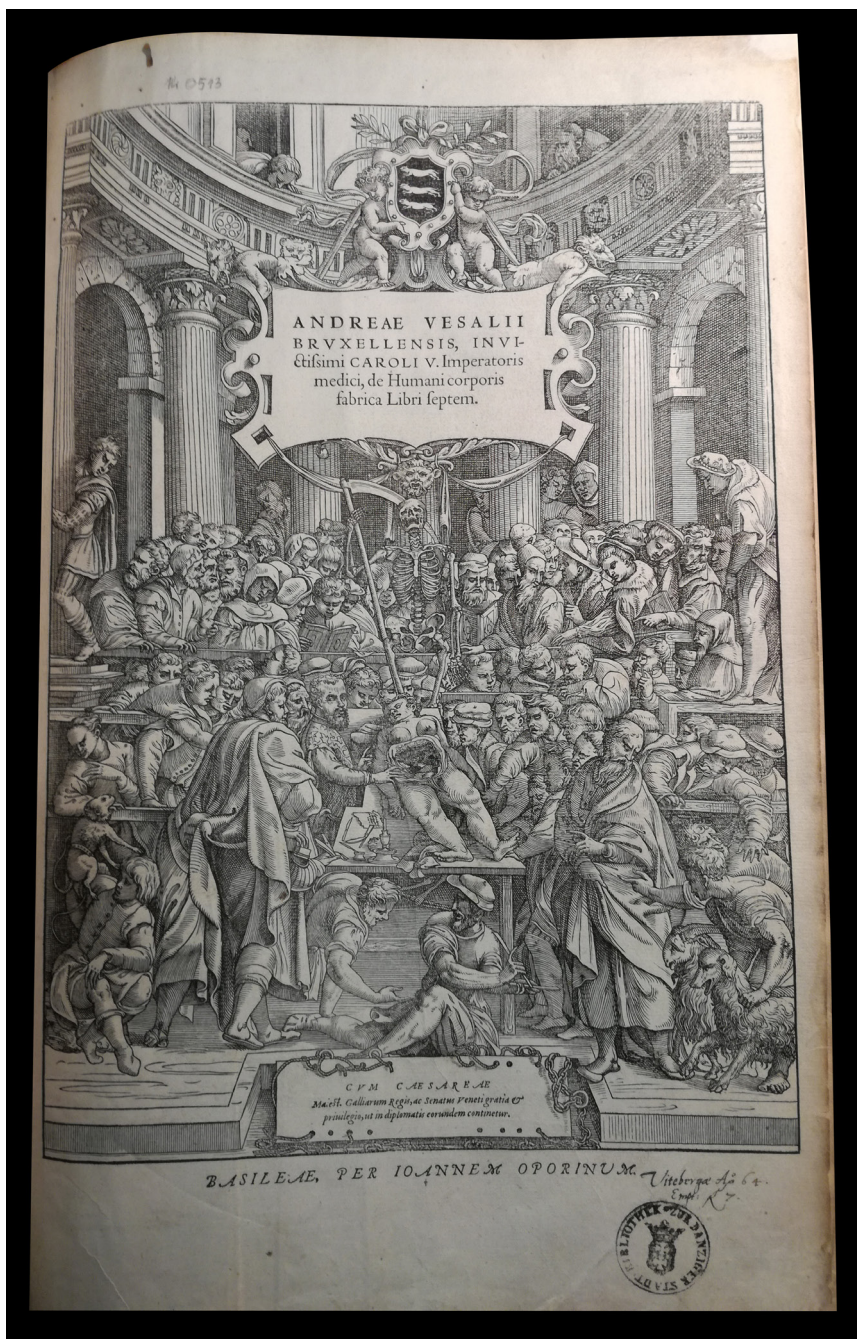
⁶ Listy Andrzeja Dudycza do Wenceslusa Raphanusa zamieścił Laurentius Scholtz von Rosenau, *Epistolarum philosophicarum medicinalium ac chymicarum: a summis nostrae aetatis philosophis ac medicis exaratum volume...*, Francofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, Claudium Marnium i Ioan. Aubrium, 1598, szp. 20–46; część z nich (do roku 1580) doczekała się edycji krytycznej, zob. A. Dudithius, *Epistulae*, red. L. Szczucki, T. Szepessy, P. VI 1577–1580, Budapest 2002 (listy 884, 888, 890, 896, 913, 924, 925, 951, 958, 959, 961). W kilku listach do Raphanusa Dudycz podejmuje problem podróży Vesaliusa do Palestyny i jego śmierć na febrę w drodze powrotnej na Zakynthos, zob. listy datowane we Wrocławiu na 21 sierpnia i 22 września 1582; L. Scholz, *Epistolarum...*, szp. 39–40; zob. także L. Glesinger, *Andrija Dudić o Vesalovoj Smrti*, „Liječnički Vjesnik Glasilo Zbora Liječnika Hrvatske” (The Journal of The Medical Association of Croatia), R. 78, z. 11–12, s. 557–559.

⁷ W tym miejscu winien jestem podziękowania p. kustosz mgr Beacie Gryzio, kierownikowi Pracowni Starych Druków Biblioteki Gdańskiej, która odszukała w magazynach i udostępniła mi wiele tomów z wspomnianą proveniencją, a także pozwoliła na skorzystanie z prowadzonej w pracowni kartoteki proveniencji starych druków, dzięki której również wyselekcjonowano wiele egzemplarzy zaopatrzonych w charakterystyczną oprawę lub zapisy własnościowe Wenceslusa Raphanusa. Osobne podziękowania kieruję do pracowników obsługujących Czytelnię Naukową BG, a także magazyny starych druków za niezwykle życzliwe potraktowanie moich – znacznie przekraczających przyjęte zasady – obfitych zamówień realizowanych na potrzeby podjętego tematu.



Il. 1. A. Vesalius, *De humani corporis fabrica...*, Basileae 1555; oprawa, górna okładzina, Wittenberga, Frobenius Hempel 1564

Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. f. a. 43, fot. Krzysztof Nierzwicki.



Il. 2. A. Vesalius, *De humani corporis fabrica...*, Basileae 1555; karta tytułowa
Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. f. a. 43, fot. Krzysztof Nierzwicki.

ale brakowało źródeł poprawnego rozwiązania monogramów. W końcu personalia odkryła zapiska proveniencyjna ulokowana na karcie ochronnej wydanego w Bazylei w 1561 roku, przechowywanego również w Bibliotece Gdańskiej dzieła Petrusa Bayrusa *De medendis humani corporis malis enchiridion*⁸ w brzmieniu: „Clarissimo et Doctiss[imo] Viro D[omi]no Wenceslao Raphano Vratislaviens[is] Utriusq[uae] Medicinae Doctori peritissimo et foelvissimo Physico Ditionis Oppaviensis ut fidelissimo ita dignissimo M. Salomon Frenzelius Pastor Pieltschauiensis non iam in perpetuum sui memoria quam amicitia et Gratitude ergo d[ono] d[edi]t. Oppaviae Anno 1576 26 Aprilis” (il. 3). W jej świetle egzemplarz książki podarował Wenceslausowi Raphanusowi (niem. Meerrettich) Salomon Frenzel (Frenzelius 1529–1602), absolwent uniwersytetu w Wittenberdze, proboszcz w Namysłowie (niem. Namslau), diakon w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu, a od 1571 roku proboszcz w Pilszcu (niem. Piltsch), ojciec wybitnego renesansowego poety Salomona Freneliusa von Friedenthal (1561–1605)⁹. Z czasem udało się odkryć szereg innych tomów opatrzonych notkami proveniencyjnymi wskazującymi na wrocławskiego medyka, w tym jedną (i jak dotąd jedyną) z klasyczną formułą „Sum Wenceslai Meretticht Vratislaviensis”¹⁰. Skonstatowawszy ten fakt, dopiero wówczas natrafiono na dwie dawne publikacje, których autorzy odnoszą się do zasobów Biblioteki Gdańskiej, potwierdzając obecność książek Raphanusa w zbiorach Danziger Stadtbibliothek. Pierwszy wspomina o nich – nadmieniając przy tej okazji o ok. 300 dziełach (tomach) – dyrektor Biblioteki Gdańskiej w latach 1922–1935 – Friedrich Schwarz w artykule o początkach gdańskiej księżnicy, opublikowanym w 1935 roku¹¹. Kilka lat później ma w ręku ponad setkę książek Raphanusa bibliotekarz uppsalski Otton Walde, opisując w kilku akapitach ten zasób przy okazji sporych rozmiarów podsumowania z naukowych podróży, które odbył po niemieckich bibliotekach, łącznie z wizytą w Danziger Stadtbibliothek¹². Dzisiaj z całą pewnością można potwierdzić owe wstępne ustalenia obu badaczy. Rzeczywiście w zasobach Biblioteki Gdańskiej na tym etapie badań udało się ustalić 63 woluminy zawierające

⁸ PAN BG, XIX. o. 238.

⁹ O. Karzel, *Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf*, Würzburg 1979, s. 57.

¹⁰ PAN BG, Cf 3941.

¹¹ F. Schwarz, *Die Anfänge der Danziger Stadtbibliothek*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 1935, z. 4, s. 194.

¹² O. Walde, *Neue Bücher und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in deutschen Bibliotheken*, „Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen” 1942, t. 29, s. 227–228.

223 druki, w tym jeden inkunabuł¹³, należące bez wątplenia do wrocławskiego i opawskiego lekarza, a nie jest to liczba ostateczna. Z tego zasobu 160 dzieł to druki z zakresu medycyny i nauk pokrewnych oraz 63 prace z innych dziedzin wiedzy. Sporo książek z tej kolekcji, zwłaszcza medycznych, zostało podarowanych Raphanusowi przez samych autorów, wiele zaś przez przyjaciół – humanistów śląskich. Zasadniczym jednak sposobem uzupełniania księgozbioru przez medyka były zakupy, których dokonywał zarówno podczas swych peregrynacji (Wittenberga, Padwa, Wenecja, Karniów), jak również w miejscach swych ostatnich blisko 30 lat życia, czyli we Wrocławiu i Opawie. W chwili obecnej trudno ustalić, jak znacząca część dawnego księgozbioru Raphanusa znajduje się w zasobach Biblioteki Gdańskiej, jaka jego część jest jeszcze do odkrycia w zbiorach tej zasobnej ksiąźnicy, a także gdzie i czy w ogóle znajdują się inne książki z kolekcji owego lekarza i bibliofila¹⁴. Na te pytania i wiele innych zagadnień odnoszących się do tej ciekawej postaci renesansowego Śląska oraz jego księgozbioru autor niniejszego przyczynku zamierza dać odpowiedź w odrębnej publikacji¹⁵. W tym zaś miejscu zamierzeniem autora będzie krótka prezentacja zachowanego woluminu *Fabrica*, a nade wszystko ustalenie przy tej okazji, jak obficie reprezentowane było owo dzieło wielkiego brukselczyka w nadmotławskim grodzie. Studium to –

¹³ H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, s. 185, poz. 602.

¹⁴ Przynajmniej dwa druki, które można bez wątplenia przypisać bibliotece Raphanusa, niegdyś znajdujące się w zbiorach Biblioteki Senatu w Gdańsku przechowywane są w obecnej chwili w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk oraz Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. W pierwszym wypadku jest to bazylejska edycja *Comentarum significatione commentariolus* (1579) wzmiankowanego już wielokrotnie przyjaciela Raphanusa – Andrzeja Dudycza. Na gdańską proveniencję druku wskazuje wspomniany XVII-wieczny ekslibris gdańskiej ksiąźnicy, natomiast na Raphanusa charakterystyczna notka z ceną egzemplarza, znana nam z wielu książek opawskiego medyka, zob. Biblioteka Kórnicka PAN cim. Qu. 3001; kopia cyfrowa egzemplarza dostępna w: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa: oai:www.wbc.poznan.pl:313880 [dostęp: 11.07.2019]. Analogiczna sytuacja występuje w odniesieniu do dzieła Johanna Leunclaviusa *Annales Sultanorum Othmanidarum*, drukowanego we Frankfurcie w 1588 roku, które również należało do księgozbioru Raphanusa, dziś natomiast znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. I w tym wypadku wolumin nosi na sobie XVII-wieczny ekslibris Biblioteki Gdańskiej, a na Raphanusa wskazuje charakterystyczny supereklibris literniczy WMDW, a także – jak poprzednio – notka z ceną egzemplarza; zob. BUW Sd. 604.714; *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, red. H. Mieczkowska, t. 5, Warszawa 2015, s. 75–76, poz. 5678/d.

¹⁵ Zob. K. Nierzwicki, *Wenzel Meerrettich – śląski lekarz i bibliofil epoki Renesansu* (w przygotowaniu).

w przeświadczeniu autora – ma stać się kolejnym przyczynkiem do badań nad recepcją nauki Vesaliusa na obszarze dawnej i współczesnej Rzeczypospolitej¹⁶.

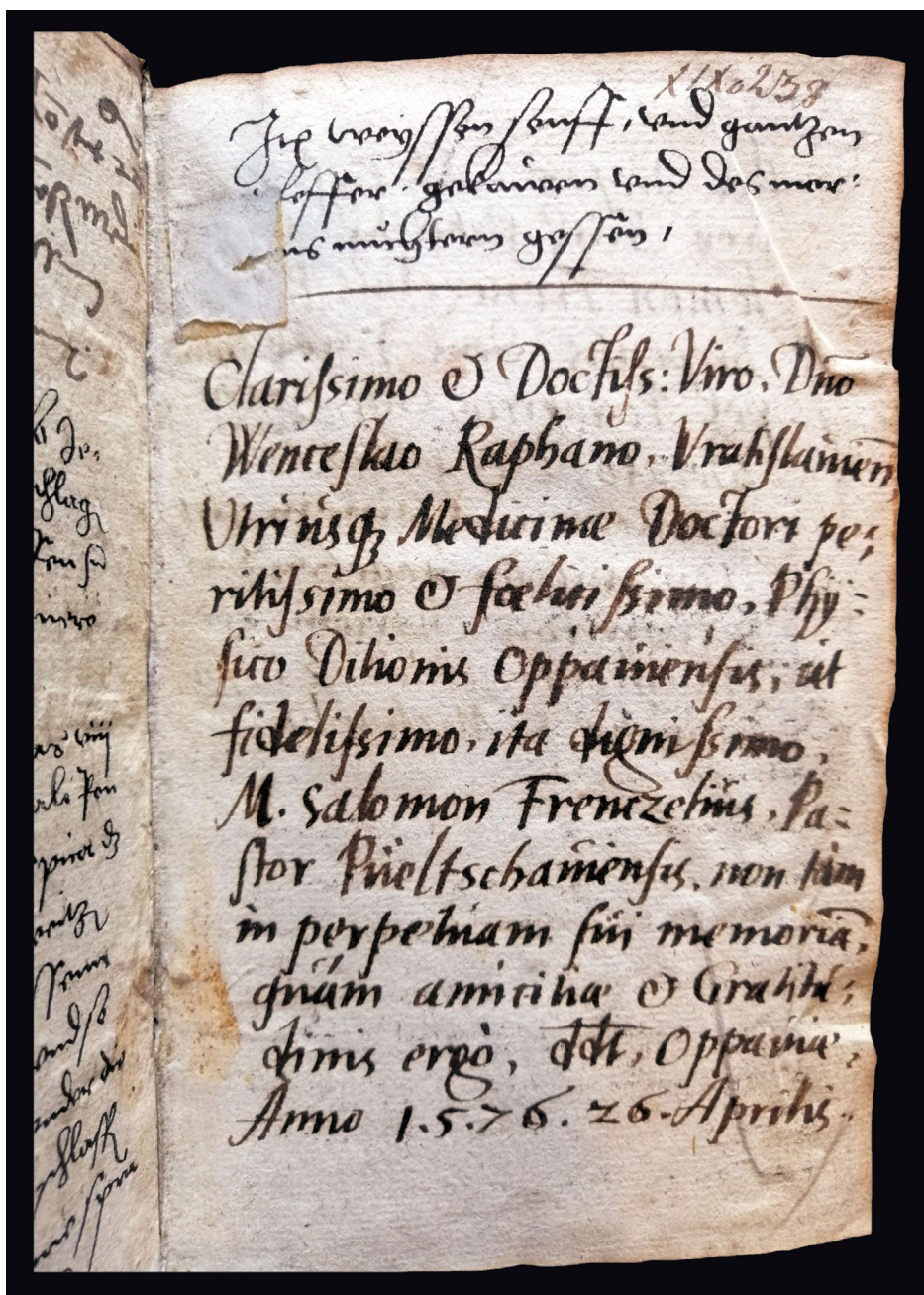
Zanim zatem przyjrzymy się nieco bliżej zachowanemu woluminowi, zerknijmy na informacje źródłowe, dzięki którym mamy uzasadnione prawo do przypuszczeń, iż zarówno w Bibliotece Gdańskiej, jak i zapewne w wielu księgozbiorach grodu nad Motławą znajdowały się inne egzemplarze tego wielkiego dzieła. Trudno precyzyjnie ustalić ich liczbę, dysponujemy bowiem głównie informacjami bibliograficznymi, nieprecyzującymi niestety cech indywidualnych woluminów, a zatem różne noty katalogowe mogą dotyczyć tego samego egzemplarza. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż zaprezentowane ustalenia opierają się na materiale niepełnym, a więc są jedynie próbą podsumowania dotychczasowych badań autora w tej materii.

W toku analizy głównie katalogów i inwentarzy Biblioteki Gdańskiej, a także katalogów aukcyjnych prywatnych księgozbiorów mieszczan gdańskich, jak również posiłkując się badaniami amerykańskich uczonych Daniela Margócsy’ego, Marka Somosa i Stephena N. Joffe’a¹⁷, dochodzimy do przekonania, iż w Gdańsku w różnych okresach i różnych księgozbiorach funkcjonowało prawdopodobnie od trzech do nawet ośmiu woluminów pracy Vesaliusa, w tym przynajmniej jeden pierwszego i dwa drugiego wydania. Nie wydaje się to zresztą szczególnie zaskakujące, Gdańsk bowiem już w drugiej połowie XVI wieku za sprawą utworzonej w 1584 roku katedry anatomii przy Gimnazjum Akademickim stał się jedynym w kraju ośrodkiem nauczania tego przedmiotu, wyprzedzając pod tym względem m.in. uczelnię krakowską¹⁸. To tutaj

¹⁶ Zob. m.in. K. Nierzwicki, *Warszawski egzemplarz „De humani corporis fabrica”...*, passim; idem, *Chełmiński egzemplarz „De humani corporis fabrica” Andreaea Vesaliusa (Bazylea 1555) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *W świetle bibliologii i informatologii. Księga dedykowana Profesor Bronisławie Woźniczce-Paruzel w 70. rocznicę urodzin*, Toruń 2019, s. [59]–98.

¹⁷ Wspomniani autorzy w 2018 roku w znakomitym holenderskim wydawnictwie Brill opublikowali podsumowanie swych wieloletnich studiów nad wszystkimi znanymi tomami pierwszego i drugiego wydania *Fabrica*, zob. *Fabrica Census*, s. 357.

¹⁸ S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Wrocław 1960 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, XIV), s. 66 (autor chce widzieć początki nauczania anatomii w Gdańsku jeszcze wcześniej, mianowicie w roku 1568, kiedy to rozpoczął wykłady z medycyny i anatomii absolwent wittenberskiej uczelni Andrzej Frankenberk – zob. s. 70–72); A. Kurkowa, *Jakub i Jan Filip Breynowie. Studium z dziejów kultury książki XVII i XVIII wieku*, Wrocław 1989, s. [3]; zob. także E. Loth, *Gdańska szkoła anatomiczna 1584–1812*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1928, t. 8, z. 1, s. 1–20, [208]–228; krytycznie omówił tę kwestię



Il. 3. P. Bayrus, *De medendis humani corporis enchiridion...*, Basileae 1561; zapiska poświęcająca dar książki Wenceslausowi Raphanusowi przez Salomona Frenzeliusa, 1576

Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. o. 238, fot. Krzysztof Nierzwicki.

wykłady prowadziło szereg lekarzy i profesorów będących wychowanymi zachodnich uniwersytetów¹⁹, bogate zaś mieszczaństwo gdańskie dawało pracę licznym lekarzom praktykom, którzy również korzystali z najnowszej literatury medycznej²⁰. Autonomia miasta w różnych dziedzinach, najszczególniej widoczna w obszarze religijnym, objęła również sferę nauki, co – jak piszą Bartłomiej Siek i Adam Szarszewski – pozwoliło na stworzenie w mieście szczególnej atmosfery, ułatwiającej recepcję nowych prądów umysłowych epoki²¹. Jednym z przejawów tego zjawiska była obecność w Gdańsku licznych bogatych księgozbiorów prywatnych, w których znaczącą przestrzeń wypełniała aktualna europejska humanistyczna literatura naukowa. Erygowanie zaś w 1596 roku nowoczesnej biblioteki Rady Miejskiej Gdańska, pełniącej funkcję księżnicy publicznej, stało się dodatkowym impulsem do przenikania humanistycznych prądów do miasta pozostającego nieco poza intelektualnym centrum Europy.

Poszukując twórczości Andreeasa Vesaliusa w Gdańsku, przyjrzyjmy się najpierw źródłom odnoszącym się do egzemplarzy jego wielkiej pracy przechowywanych niegdyś właśnie w Bibliotece Senatu Gdańskiego. Chronologicznie po raz pierwszy informacja o *De humani corporis fabrica* pojawia się w opasłym tomie pierwotnego katalogu biblioteki *Index librorum, qui ex donatione munificentia et liberalitate philomusorum Bibliothecae Magnifici et Amplissimi Senatus Gedanensis inserti sunt* zainicjowanego przez pełniącego w tym początkowym okresie funkcję bibliotekarza księżnicy senackiej Ślązaka Daniela Asaricusa (ok. 1560–1606)²² w 1596 roku,

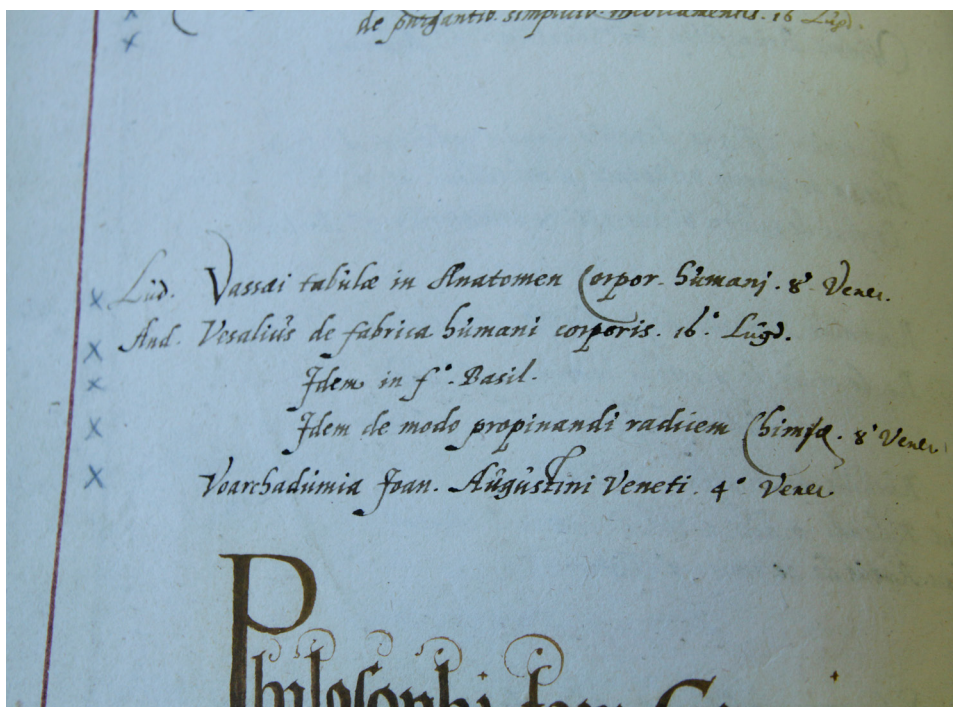
A. Szarszewski, *Medycyna i jej więzi z Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 5, *Źródła i artykuły*, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, Gdańsk 2012, s. 81–90.

¹⁹ A. Kurkowa, *Jakub i Jan Filip Breynowie...*, s. [3]; B. Nadolski, *Wyjazdy młodzieży gdańskiej na studia zagraniczne w XVII wieku*, „Rocznik Gdański” 1965, t. 24, s. 202–203.

²⁰ Dyrektor Biblioteki Miejskiej Friedrich Schwarz wyliczył 168 lekarzy działających w latach 1502–1699, zob. F. Schwarz, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1939, z. 4, s. [27]–36; idem, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert. II 1600–1650*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1940, z. 5, s. [21]–32; idem, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert III 1651–1699*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1941, z. 6, s. [13]–22 (edycja Hamburg 1988).

²¹ B. Siek, A. Szarszewski, „*Vitae medicorum Gedanensium*” *Ludwiga von Hammena i Valentina Schlieffa*, Gdańsk 2015, s. 5.

²² H. Dzienis, *Asaricus Daniel*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski (dalej: SBPN), t. 1, Gdańsk 1992, s. 44; *Bibliotheca Senatus Gedanensis 1596–1996. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Gdańsk 1998, s. 27; I. Maciejewska, *Śladami twórców kultury literackiej Prus Królewskich XVI i XVII wieku rodem ze Śląska*, „Acta Cassubiana” 2001, t. 3, s. 81.



Il. 4. D. Asaricus, *Index librorum...*, Gdańsk 1596, rękopis; pierwszy katalog Biblioteki Gdańskiej, fragment s. 16 z opisem *Fabrica* Andreaea Vesaliusa
 Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, Cat. Bibl. 1, fot. Krzysztof Nierzwicki.

a następnie kontynuowanego jeszcze przez prawie dwa stulecia (il. 4)²³. Dzieło Vesaliusa zostało opisane w dziale medycznym zespołu książek, które trafiły do biblioteki z daru Jana Bernarda Bonifacia, markiza Orii²⁴. Asaricus niestety, podając jedynie miejsce druku („Basil[ae]”), nie odnotował jego daty, zatem nie wiemy, o którym faktycznie wydaniu mowa, tym bardziej zaś nie jesteśmy w stanie określić, czy może to być zachowany do dzisiaj wolumin w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN, choć – jak wykazę w dalszej części tekstu – nie wydaje się to prawdopodobne. W zasobie markiza znalazło się również wydanie lyońskie *Fabrica* z 1552 roku²⁵. Oczywiście nie jest zaskoczeniem obecność anatomicznego podręcznika

²³ PAN BG, Cat. Bibl. 1.

²⁴ Ibidem, s. 16; por. M. Welti, *Die Bibliothek des G.B. Bonifacio, Marchese d’Oria (1517–1597)*, Bern, Frankfurt am M., New York 1985, s. 102, 147.

²⁵ PAN BG, Cat. Bibl. 1, s. 16; zapis w brzmieniu: „And. Vesalius de fabrica humani corporis. 16° Lugd.”; mowa o dwutomowej edycji: *De humani corporis fabrica...*, Lugduni, apud Joan. Tornaesium, 1552. 16°, zob. *British Museum General Catalogue of Printed Books*, t. 248, London 1964 (dalej: BMGCPB), szp. 122.

w księgozbiornie tego wybitnego humanisty. Wszakże *Fabrica* znajdowała nabywców nie tylko wśród przedstawicieli nauki i praktyki medycznej, ale także pośród licznych bibliofilów, głównie za sprawą wyjątkowych walorów artystycznych i edytorskich. Do tego typu kolekcjonerów należał bez wątpienia apulijski bibliofil, który zrzędzeniem losu swój wspaniały księgozbiór ofiarował radzie miasta Gdańska²⁶, zapoczątkowując w ten sposób działalność jednej z najznamienitszych bibliotek w Polsce. Obszerny wolumin *Index librorum* w kilku innych miejscach rejestruje kolejne prace Vesaliusa²⁷, ale poza tomem z księgozbiornie markiza nie znajdziemy w nim jednak więcej opisów *Fabrica*. Natomiast w mniej więcej 60 lat później pracę brukselskiego anatoma opisuje protobibliotekarz Adrian Engelcke (1605–1661)²⁸ w dokumencie *Catalogus universalis Bibliothecae Senatus Gedanensis in suas classes distributus*, zapoczątkowanym w 1659 roku. Rejestruje on już dwa egzemplarze tego dzieła – precyzyjność zapisu zaś pozwala ustalić, iż mowa w tym wypadku o obu jego edycjach (1543 i 1555)²⁹. Obok tego katalog ten notuje szereg innych znanych pism uczonego brukselczyka³⁰. Kolejnym źródłem notującym podręcznik anatomii Vesaliusa jest XIX-wieczny katalog systematyczny Biblioteki Gdańskiej opracowany przez Chrystiana Gotfryda Ewerbecka (1761–1838)³¹, który całość piśmiennictwa rejestrował w 21 zeszytach³², gdzie medycyna

²⁶ Zob. m.in. M. Welti, *Die Bibliothek...*, s. 71.

²⁷ Zob. dla przykładu, PAN BG, Cat. Bibl. 1, s. 16, 210.

²⁸ E. Ogonowska, *Engelcke (Engelcke) Adrian*, w: SBPN, t. 1, s. 389.

²⁹ PAN BG, Cat. Bibl. 7: A. Engelcke, *Catalogus universalis Bibliothecae Senatus Gedanensis in suas classes distributus Anno M.D.C.LIX: Medici in folio*, poz. 8 edycja 1555, poz. 9 edycja 1543, zob. s. 861.

³⁰ W kolejności występowania w katalogu Engelckego: *Medici in Quarto*: poz. 45, s. 881, A. Vesalius, *Gabrielis Fallopii observationum examen*, Venetiis, apud Franciscum de Franciscis, 1564, zob. BMGCPB, t. 248, szp. 122; *Medici in octavo*: poz. 61, s. 915, A. Vesalius, *Chirurgia magna*, Venetiis 1569, zob. BMGCPB, t. 248, szp. 122; poz. 84, trzecia poz. w kločku, s. 917, A. Vesalius, *Epistola docens venam...*, Patavij 1534, prawdopodobnie błąd, mowa o edycji Basileae 1539, zob. BMGCPB, t. 248, szp. 124; poz. 115, druga poz. w kločku, s. 922, A. Vesalius, *De modo propinandi radycis chynae...*, prawdopodobnie mowa o edycji Venetiis 1546, zob. BMGCPB, t. 248, szp. 124; *Medici in duodecimo*: poz. 63, s. 969, A. Vesalius, *Radix Chynae usus...*, Lugduni 1547, zob. BMGCPB, t. 248, szp. 124; poz. 78, s. 970, A. Vesalius, *Institutionum anatomicarum secundum Galeni sententiam...*, Venetiis, D. Bernardinus 1538, BMGCPB nie notuje, zob. egzemplarz w wersji cyfrowej z The Wellcome Library, London: <https://archive.org/details/hin-wel-all-00001067-001/page/n7>, [dostęp: 12.07.2019].

³¹ M. Majewski, *Ewerbeck Chrystian Gotfryd*, w: SBPN, t. 1, s. 394–395.

³² PAN BG Cat. Bibl. 16, *System[atischer] Katalog v[on] Ewerbeck 1822 (20 teczek); Bibliotheca Senatus Gedanensis...*, s. 34; M. Babnis, *August Bertling (1838–1895) – bibliotekarz*

znalazła się w dziale XIX. Niestety zeszyty XIX (*Medizin*) i XV (*Gedanensia*) nie zachowały się do dzisiaj. Wiemy jednak, że prace Vesaliusa były w nim opisane, czego dowodzi sporządzony do tego katalogu ok. 1829 roku *Gesamtnamen Index zum Syst[ematischen] Katalog*³³. Interesujący nas druk – tym razem już w trzech egzemplarzach – odnajdziemy natomiast w późniejszym, używanym do dzisiaj i sporządzonym pismem maszynowym (początek XX wieku), katalogu stosującym systematykę Ewerbecka pod pozycjami XIX. f. a. 43 (1555, zachowany), XIX. f. 138 (1555, niezachowany) i XIX. f. 121 (1543, niezachowany)³⁴. Te same egzemplarze odnotował kolejny – używany do dzisiaj – katalog systematyczny Biblioteki Miejskiej, sporządzony za czasów dyrektora Ottona Günthera (1864–1924)³⁵ w 1900 roku. Opracowana pod jego kierownictwem nowa klasyfikacja objęła 23 działy główne, została więc rozszerzona w stosunku do dotychczas obowiązującej autorstwa Ewerbecka. Medycynę, jako odrębny dział, zgromadzono pod literą „W”, anatomię zaś – gdzie znalazły się interesujące nas opisy – opatrzone dodatkowo małą literą „c”. Woluminy *Fabrica* według tej nowej klasyfikacji otrzymały sygnatury Wc 650 (1543, niezachowany), Wc 650² (1555, niezachowany) i Wc 650^{2a} (1555, zachowany)³⁶. W świetle wspomnianych źródeł katalogowych możemy przypuszczać, że w XIX i XX wieku, prawdopodobnie aż do okresu II wojny światowej w Bibliotece Miejskiej – bo taką już wówczas miała nazwę – znajdowały się przynajmniej trzy egzemplarze bazylejskich edycji dzieła Vesaliusa.

Nie potwierdzają tego w pełni wymienieni amerykańscy badacze, informując czytelnika w swym *World Census* (s. 357, poz. II/179, II/180) o przechowywanych w gdańskiej księżnicy tylko dwóch egzemplarzach tego druku – pierwszy z nich opisano jako zaginiony (s. 357, poz. II/179). Wiedzy o jego istnieniu dostarczył – według relacji autorów – katalog przedwojenny. Bez wątplenia posłużono się w tym wypadku –

i bibliofil, „*Libri Gedanenses*” 1997, s. 132; Skorowidze alfabetyczne do katalogu systematycznego Ewerbeck spisał również w postaci zeszytów. Niestety wolumin XIX, który odnosił się do działu medycznego, także zaginął, zob. PAN BG, Cat. Bibl. 18, *System[atischer] Katalog von Ewerbeck. Alphabet[ische] Indices der einzelnen Fächer*, 17 tomów, ok. 1826, brak tomów: 8 – Mathematik, 15 – *Gedanensia*, 19 – *Medizin*.

³³ PAN BG, Cat. Bibl. 17, s. 604.

³⁴ Katalog systematyczny BG, t. XIX, s. 3, poz. 43 a.; t. XIX, s. 7, poz. 138; t. XIX, s. 7, poz. 121.

³⁵ A. Groth, *Günter Otto*, w: SBPN, t. 2, Gdańsk 1994, s. 148.

³⁶ Katalog systematyczny, t. 207 Wc, s. 65; w chwili obecnej zachowany tom *Fabrica* funkcjonuje w obiegu naukowym, ale także w przestrzeni Biblioteki Gdańskiej pod starą sygnaturą XIX. f. a. 43, podobnie jak większość druków medycznych z dawnego działu XIX, które nie zostały przesygnowane.

użytkowanym do dziś – kartkowym katalogiem alfabetycznym, zainicjowanym jeszcze w XIX wieku³⁷. Ograniczywszy się do poszukiwań w tym źródle, natkniemy się rzeczywiście jedynie na dwa opisy. Katalog ten bowiem pod hasłem „Vesalius Andreas”, obok kilku innych prac tego uczonego, rejestruje tylko dwa egzemplarze drugiego wydania *Fabrica* ze wzmiankowanymi już sygnaturami XIX f. 138 i XIX f. a. 43 (zachowane). Jak zatem pogodzić te dwie różne informacje? Najprawdopodobniej mamy w tym przypadku do czynienia z brakiem w przedwojennych zasobach biblioteki nie książki, ale jedynie karty katalogowej ją opisującej, zwłaszcza że – jak wspomniano – oba katalogi systematyczne: dawny (Ewerbecka) i najnowszy (Günthera) rejestrują trzy woluminy. Na dewastację katalogu alfabetycznego w okresie ostatnich dni wojny wskazuje pierwszy powojenny dyrektor Biblioteki Gdańskiej dr Marian Pelczar, który w kwietniu 1945 roku przybył do Gdańska, aby przejąć zarząd nad ksiąźnicą³⁸. Zapewne wówczas zaginęła m.in. karta z opisem *Fabrica*. Raz jeszcze zatem warto podkreślić: w przedwojennych zasobach gdańskiej librarii, najprawdopodobniej do jej ewakuacji przed nadchodzącym frontem w 1944 roku, kiedy większość najcenniejszych książek wywieziono do Malborka i Pelplina³⁹, znajdowały się trzy egzemplarze wielkiej pracy Vesaliusa, w tym bez wątpienia jeden egzemplarz pierwszego wydania. Brak wymienionych egzemplarzy w dzisiejszym zasobie biblioteki jest najprawdopodobniej efektem strat, jakie dotknęły księgozbiór w tamtym okresie.

Kolejnym źródłem, świadczącym o istnieniu w intelektualnej przestrzeni Gdańska egzemplarzy dzieła brukselskiego anatoma, są katalogi aukcyjne zlicytowanych prywatnych księgozbiorów mieszczan grodu nad Motławą. Badający to zagadnienie Przemysław Szafran doliczył się 110 tego typu dokumentów z XVII i XVIII wieku, z których do dzisiaj zachowały się 73⁴⁰. Na potrzeby niniejszego opracowania udało się

³⁷ *Bibliotheca Senatus Gedanensis 1596–1996...*, s. 34.

³⁸ „Na środku stoją tak dobrze mi znane szafy z katalogami, niskie, szerokie, pełne szuflad z kartkami katalogu alfabetycznego. Teraz szuflady powyciągane, a kartki w nieładzie walają się po podłodze, wiatr wpadający swobodnie przez okna bez szyb miecie nimi z kąta w kąta [...]”. M. Pelczar, *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece gdańskiej 1945–1946*, „*Libri Gedanenses*” 1968, s. 15.

³⁹ A. B[aliński], 1944. *Ewakuacja i rozproszenie*, w: *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 175.

⁴⁰ P. Szafran, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 1967, s. 63; idem, *Z problematyki badawczej studiów nad mieszczzańskimi księgozbiorami prywatnymi w Gdańsku XVII–XVIII w.*, „*Rocznik Gdański*” 1971, t. 31, s. 75.

przeanalizować blisko 60 spisów przechowywanych w Bibliotece Gdańskiej⁴¹, Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu⁴², Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁴³ oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie⁴⁴. W tym ostatnim przypadku posłużono się dokumentami udostępnionymi za pośrednictwem znakomitego, liczącego 3 mln obiektów, portalu BN Polona. Spośród przebadanego zasobu w trzech przypadkach udało się ustalić w zlicytowanych bibliotekach egzemplarze drugiego wydania *Fabrica*. Chronologicznie pierwszy raz praca brukselskiego anatoma pojawia się w katalogu aukcji jednego z najwybitniejszych medyków gdańskich, profesora gimnazjów akademickich w Toruniu i Gdańsku, absolwenta uniwersytetu wittenberskiego i bazylejskiego, lekarza króla Jana Kazimierza Georga Segera (1629–1678)⁴⁵, który przebywając w Kopenhadze w 1652 roku, własnoręcznie przeprowadził sekcję zwłok ludzkich, a także opublikował tam pracę z zakresu anatomii *De usu communium corporis humanis integumentorum* (1656)⁴⁶. W 1673 roku Segert otrzymał, a w 1675 roku objął stanowisko profesora medycyny i fizyki w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, gdzie również wykonywał pokazowe sekcje zwłok na użytek swoich uczniów⁴⁷. Zgromadził znaczący księgozbiór (1847 tomów), który został po jego śmierci (1678) sprzedany na licytacji. Drukowany w 1679 katalog tej aukcji *Elenchus Librorum, Bibliothecam [...] Georgii Segeri, Philosoph. & Medicinæ Doctoris [...]* został wydany w oficynie Dawida Fryderyka Rethego. Interesujący nas wolumin *Fabrica* opisano pod pozycją 45 w dziale *In folio* (s. 3). Obok bazylejskiego foliału w księgozbiorze Segera znajdowały się prawdopodobnie *Tabulae anatomicae sex* –

⁴¹ Przeanalizowano katalogi aukcji (kolejność według spisu P. Szafrana, *Gdańskie katalogi aukcyjne XVII i XVIII w.*, „Libri Gedanenses” 1967, s. 72–106), numeracja własna: 2, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 28, 29, 34, 36, 38, 40, 42, 48, 51, 52, 59, 60, 67, 69, 72, 74, 75, 80, 89, 105.

⁴² Przeanalizowano katalog ze spisu P. Szafrana, poz. 8; BU w Toruniu przechowuje katalog aukcyjny biblioteki Jana Filipa Breyna, sygn. Pol. 8. II. 1793 a.

⁴³ Przeanalizowano katalog ze spisu P. Szafrana, poz. 81; zob. Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. 301215, dostępne w Bibliotece Cyfrowej: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/40440/edition/42468/content?ref=desc> [dostęp: 14.07.2019].

⁴⁴ Przeanalizowano katalogi aukcji (kolejność i opis według publikacji P. Szafrana), numeracja własna: 1, 7, 10, 30, 31, 32, 39, 41, 43, 45, 53, 61, 66, 70, 73, 88, 100, 101.

⁴⁵ Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sygn. 301215, *Elenchus Librorum, Bibliothecam [...] Georgii Segeri, Philosoph. & Medicinæ Doctoris [...]*, Gedani, typis Rhetianis, 1679.

⁴⁶ L. Mokrzecki, *Georg Seger*, w: *Polski słownik biograficzny* (IPSB), www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/georg-seger [dostęp: 14.07.2019].

⁴⁷ *Ibidem*; odmiennego zdania jest E. Loth, *op.cit.*, s. 9.

sześć kart z rycinami anatomicznymi wydrukowanych u Bernardinusa Vitalisa w Wenecji w 1538 roku⁴⁸, które zostały ulokowane w tym samym dziale pod pozycją 200 (s. 14)⁴⁹. W dziale *In quarto* (poz. 68, s. 31) natomiast znalazło się *Andreae Vesalii Bruxellensis Epitome anatomica... Note ac commentaria P. Paaw Amsteldamensis* w opracowaniu holenderskiego botanika i anatoma, pierwszego profesora tej dyscypliny na uniwersytecie w Lejdzie Petrusa Paviusa, drukowane w tym mieście u Iustusa Colstera w 1616 roku⁵⁰.

Kolejny raz traktat wielkiego brukselczyka odnajdujemy w katalogu aukcyjnym bliżej nieokreślonego właściciela księgozbioru, którego licytacja odbyła się 11 marca 1715 roku. Ów liczący 114 stron *Catalogus variorum librorum, theologorum, iudicorum, historicorum, philosophicorum ac miscellaneorum*, wydrukowany w oficynie P. Patera⁵¹, w dziale książek formatu *folio* pod pozycją 210 zawiera precyzyjny opis pracy Vesaliosa: „*Andreae Vesali libri 7 de humani corporis fabrica, cum figuris, Basil. 1555*”, co jednoznacznie dowodzi, że mamy – jak wspomniano – do czynienia z drugim wydaniem *Fabrica*.

Dzięki tego typu materiałom źródłowym wiemy również, że wolumin tej edycji *Fabrica* znajdował się także w księgozbiornie dwóch gdańskich uczonych, ojca – botanika i syna – lekarza Jakuba i Jana Filipa Breynów, działających w mieście w XVII i na początku XVIII wieku⁵². Odnosił to katalog aukcyjny (*Bibliothecae Breynianae*) zlicytowanej w 1765 roku ich biblioteki: opisano wolumin *Fabrica* pod pozycją 10 w dziale książek w formacie *in folio* z dodatkowym – rzadko stosowanym w tym katalogu, zarezerwowanym tylko dla najcenniejszych dzieł – określeniem typu oprawy: „*Corio Suillo*” (skóra świńska)⁵³. Ponieważ nie jesteśmy w stanie ustalić, czy którykolwiek z wymienionych egzemplarzy *Fabrica* jest tym, który przetrwał do dziś w zasobach Biblioteki Gdańskiej, ani czy przypadkiem oba katalogi nie rejestrują tego samego tomu, nie możemy również precyzyjnie podsumować liczby woluminów tego dzieła w nadmotławskim grodzie. Jeśli są one tożsame z opisanymi w katalogach

⁴⁸ Zob. BMGCPB, t. 248, szp. 124.

⁴⁹ Zapis w brzmieniu: „*Andreae Vesalii Anatomia Venet. – cum figuris*”.

⁵⁰ BMGCPB, t. 248, szp. 123; zob. wersję cyfrową: https://www.europeana.eu/portal/pl/record/9200110/Biblio-graphicResource_1000126611712.html [dostęp: 14.07.2019].

⁵¹ PAN BG, sygn. Od 19973 8°, adl. 6.

⁵² A. Kurkowa, *Jakub i Jan Filip Breynowie...*, passim.

⁵³ *Bibliothecae Breynianae pars prior sive catalogus librorum philologico-philosophico-historicorum itinerariorum, imprimis autem medicorum, botanicorum et historiae naturalis scriptorum...*, Gedani, typis Jo. Fried. Bartels, [1765], s. 2, poz. 10; A. Kurkowa, *Jakub i Jan Filip Breynowie...*, s. 108.

biblioteki gdańskiej – mówimy ciągle o trzech egzemplarzach, jeśli zaś są zgoła odmienne, zasób ten powiększa się nam do sześciu woluminów i ciągle nie jest pełny.

I wreszcie ostatni namacalny dowód na istnienie w nadmottławskich księgozbiorach dzieła Vesaliusa to noszące ślady dawnej proveniencji gdańskiej, zachowane do dzisiaj jego egzemplarze w innych bibliotekach. Niewątpliwą egzemplifikacją tego stwierdzenia jest przechowywany w chwili obecnej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Bernie wolumin drugiego wydania *Fabrica*, który wcześniej należał m.in. do gdańskiego poety i uczonego Vincentiusa Fabriciusa (1612–1677)⁵⁴. Fabricius urodził się w Hamburgu, do Gdańska trafił nie później niż w 1644 roku, został syndykiem miejskim, a na rok przed śmiercią rajcą Głównego Miasta. Egzemplarz *Fabrica* należał wcześniej do jego teścia – hamburskiego doktora medycyny i literata Johanna Westhovia (Johannes Westhoff)⁵⁵, którego córka Angela poślubiła przyszłego gdańszczyzanina w 1641 roku⁵⁶. Dzieło Vesaliusa było zatem darem teścia lub weszło do księgozbioru Fabriciusa za sprawą małżonki. Westhovius – podobnie jak jego zięć – czynił również próby poetyckie, zostawił w swej spuściźnie pieśń poprzedzającą pracę innego wielkiego lekarza i farmaceuty, pochodzącego z Włoch, zmarłego w Niemczech Angelusa Sali (1576–1637)⁵⁷, a także drobny wiersz, który umieścił w sztambuchu (*Album amicorum*) wybitnego niderlandzkiego lekarza i uczonego, a przy tym wielkiego kolekcjonera osobliwości Bernardusa Paludanusa (1550–1633)⁵⁸. Obaj natomiast: i zięć, i teść dokonali wpisów w sztambuchu *Albi Morsiani* – Joachima Morsiusa (1593–1643)⁵⁹,

⁵⁴ P. Paluchowski, *Fabricius Vincentius*, w: *Gedanopedia*, https://www.gedanopedia.pl/index.php?title=FABRICIUS_VINCENTIUS [dostęp: 11.07.2019]; Bern, Universitätsbibliothek, sygn. Fol. WZ 240 V 575; zob. *Fabrica Census*, s. 383, poz. II/234.

⁵⁵ Na karcie tytułowej *Fabrica* odnajdujemy zapiskę proveniencyjną w brzmieniu: „Johannis Westhouij Medici”. Za nadesłanie zdjęć rzeczzonego egzemplarza pragnę serdecznie podziękować Danielowi Margócsy’emu, współautorowi światowego spisu *Fabrica*. Przez wspomnianych autorów spisu dzieł Vesaliusa posiadacz ów został odczytany jako Johannes Westbouw; *Fabrica Census*, s. 383, 513, poz. II/234.

⁵⁶ J. Moller, *Cimbria Literata sive scriptorum Ducatus utriusque Slesvicensis et Holsatici...*, Havniae 1744, t. 1, s. 723.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sygn. 133 M 63, *Album amicorum van Bernardus Paludanus*, fol. 577v; zob. opis i fotokopię w Europeana: *Albuminscriptie / van Johannes Westhoff, medicus uit Lübeck, voor Bernardus Paludanus (1550–1633) (1603)*; https://www.europeana.eu/portal/pl/record/92065/BibliographicResource_1000056112266.html [dostęp: 12.05.2019].

⁵⁹ A. Lumpe, *Morsius, Joachim*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, t. 6, Bautz, Herzberg 1993, szp. 146–150.

niemieckiego erudyty i obiężyświata pozostającego w relacjach z wieloma uczonymi XVII-wiecznej Europy⁶⁰. Dzieło Vesaliusa, w dalszej kolejności ofiarowane przez Fabriciusa, trafiło do rąk kolejnego hamburskiego lekarza Johannes Garmersa (1628–1700), od niego zaś – ponownie w darze – do zasobów biblioteki katedry Najświętszej Marii Panny w Hamburgu. W tym miejscu udokumentowana historia woluminu się kończy. W XIX wieku odnajdujemy go w księgozbiornie lekarza kilońskiego Wilhelma Behna (1808–1878)⁶¹, a następnie w miejscu, gdzie znajduje się do dzisiaj, czyli w Bernie⁶². Nigdzie w całym egzemplarzu nie odnajdujemy śladów pozwalających ulokować książkę w zbiorach gdańskiej księżnicy, a zatem można przypuszczać, iż raczej nie jest to jeden z woluminów odnotowanych we wspomnianych katalogach Biblioteki Gdańskiej, choć tego z całą pewnością nie można wykluczyć.

Trudno natomiast dociec, czy w którymkolwiek z gdańskich księgozbiornów znajdował się kolejny wolumin – tym razem pierwszego wydania (1543) – przechowywany obecnie w Stanach Zjednoczonych, na uniwersytecie w Durham (Duke University) w David M. Rubenstein Rare Book & Manuscript Library. History of Medicine Collections⁶³. Na jego – być może gdańskie – pochodzenie⁶⁴ wskazuje zapiska w brzmieniu „Ioannis Heckeri”, w świetle której możemy przypuszczać, iż należał on do spokrewnionego z Heveliuszem gdańskiego astronoma Johanna Heckera (1625–1675) lub może jego ojca, także Johanna, ławnika i rajcy miejskiego Gdańska⁶⁵. Brak innych śladów proveniencji gdańskiej⁶⁶ nie pozwala nam jednak w sposób pewny połączyć tego woluminu ze wspomnianym egzemplarzem pierwszego wydania, które odnotował XIX-wieczny katalog Biblioteki Gdańskiej. Idąc zaś dalej, możemy założyć, że jest wielce

⁶⁰ Lübeck, Statadtbibliothek, Ms. hist. 4° 25, 2, *Ioachimi Morsii Hamburgensis, Album academicum et apademicum (Albi Morsiani)*, t. 2, s. 263, zob. <http://digital.stadtbibliothek.luebeck.de/viewer/object/1447235142826/98/> [dostęp: 12.05.2019]; t. 3, s. 833, zob. <http://digital.stadtbibliothek.luebeck.de/viewer/object/1447234995253/236/> [dostęp: 12.05.2019].

⁶¹ G. Rudolph, *Un médecin allemand à Paris. Wilhelm Behn (1808–1878). Rapport sur un journal inédit de 1834*, „Histoire des sciences médicales” 1995, t. 29, z. 1, s. 71–80.

⁶² *Fabrica Census*, s. 383, poz. II/234.

⁶³ Sygn. QM 21. V 418 1543 Folio C.1; zob. *Fabrica Census*, s. 254, poz. I/222.

⁶⁴ Takie przypuszczenie formułują D. Margócsy, M. Somos, S.N. Joffe, zob. *Fabrica Census*, s. 254.

⁶⁵ P. Paluchowski, *Hecker Johann*, w: *Gedanopedia*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=HECKER_JOHANN [dostęp: 12.05.2019].

⁶⁶ Taką informację oraz komplet zdjęć egzemplarza uzyskałem od Daniela Margócsy'ego, za co chcę serdecznie podziękować.

prawdopodobne, iż tom ten nie ma kompletnie nic wspólnego z nadmołtawskim grodem, historia bowiem notuje więcej uczonych o podobnych personaliach. Dość przywołać w tym miejscu Johanna Juliusa Heckera (1707–1768) – niemieckiego teologa ewangelickiego i pedagoga, który w swym dorobku dydaktycznym, jak i w okresie edukacji zajmował się medycyną i anatomią, pisząc m.in. pracę odnoszącą się do anatomii i fizjologii wydaną w Halle w 1734 roku⁶⁷. Gdyby jednak przyjąć, iż gdański astronom Hecker był właścicielem druku, to mając świadomość ogromnej luki czasowej pomiędzy okresem jego życia a momentem, kiedy druk ten znalazł się w ręku nowojorskiego antykwariusza Henry’ego Schumana (1899–1962), za sprawą którego trafił w końcu do Duke University⁶⁸, można dopuścić przypuszczenie, że czas jakiś znajdował się również w bibliotece miejskiej Gdańska. Byłby to zatem wspomniany egzemplarz opisany w katalogu pod sygn. XIX. f. 121.⁶⁹ Jeśli natomiast jest to wolumin niemający związków z Biblioteką Gdańską, lecz należący do gdańszczyzanina Heckera – możemy założyć, iż mamy do czynienia z kolejnym egzemplarzem *Fabrica* użytym w nadmołtawskim grodzie. Zsumowawszy zaś wszystkie omówione tomy, dochodzimy do wniosku, że w mieście tym – jak już zresztą wspomniano – mogło znajdować się nawet osiem różnych egzemplarzy pracy Andreae Vesaliosa. Ponieważ jednak ciągle nie ma pewności, czy wszystkie wzmiankowane źródła nie odnoszą się przypadkiem do tych samych woluminów, zatem niczego nie można stwierdzić kategorycznie.

Gdyby jednak zastanowić się głębiej nad postawioną tezą, z całą odpowiedzialnością można stwierdzić, iż taka stosunkowo spora liczba egzemplarzy, które mogłyby znajdować się w bibliotekach uczonych i patrycjuszów gdańskich, jest w pełni realna. Uzasadnienie dla tego stwierdzenia znajdujemy nie tylko w fakcie, iż bogaty Gdańsk czasów nowożytnych mógł poszczycić się fantastycznymi bibliotekami prywatnymi czy wspaniałą księżnicą publiczną działającą także na użytek stojącego na wysokim poziomie Gimnazjum Akademickiego, w którym – dodajmy – funkcjonowała świetna szkoła anatomiczna. Widać je również, kiedy skierujemy wzrok na stosunkowo obszerny dorobek naukowy, jaki pozostawili po sobie uczeni gdańscy, szczególnie w obszarze anatomii. Przeprowadzenie szczegółowej

⁶⁷ J.J. Hecker, *Betrachtung des menschlichen Körpers nach der Anatomie und Physiologie*, Halle 1734; zob. H. Schiller, *Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik...*, Leipzig 1894, s. 234–236; G. Schindler, *Hecker, Julius*, „Neue Deutsche Biographie” 1969, t. 8, s. 182, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118547518.html#ndbcontent> [dostęp: 12.06.2019].

⁶⁸ *Fabrica Census*, s. 254, poz. I/222.

⁶⁹ Katalog systematyczny BG, t. XIX, s. 7, poz. 121.

analizy piśmiennictwa medycznego epoki nowożytnej pod kątem odniesień do twórczości Andreeasa Vesaliusa jest zadaniem na odrębne studium. W tym miejscu warto jednak – posiłkując się badaniami zarówno przedwojennymi Edwarda Lotha, jak i powojennymi Stanisława Sokoła – podkreślić, że dorobek piśmienniczy gdańskich uczniów Hipokratesa pozostawał w związku z nowoczesną medycyną, choć widać w nim także fascynację najwybitniejszymi medykami starożytności – Galenem i Hipokratesem. Nie oznacza to jednak, iż nasi medycy w swoich naukowych dociekaniach nie posługiwali się najnowszą literaturą przedmiotu, w tym i bez wątplenia głośnym podręcznikiem anatomii Vesaliusa⁷⁰. Dowodem na to jest choćby jego obecność w księgozbiorach Breynów czy Georga Segera. Ale dorobek brukselskiego anatoma – choć nie egzemplarz *Fabrica* – odnajdujemy także w kolekcji innych wybitnych medyków gdańskich – Krzysztofa i jego wnuka Henryka Heyllów⁷¹. I chociaż generalnie badacze tej problematyki są zdania, że nauka gdańska niczego nadzwyczaj istotnego do medycyny nie wniosła⁷², to jednak fakt, iż szereg publikacji wyszło spod pióra uczonych gdańskich, z czego jakaś część właśnie z dziedziny anatomii, pozwala nam doszukiwać się uzasadnienia dla wcześniej postawionego założenia. Wiemy też jednocześnie, że to właśnie w Gdańsku w 1613 roku w Auditorium Anatomicum Gimnazjum Akademickiego odbyła się pierwsza w tej części Europy sekcja zwłok wykonana przez Joachima Olhaviusa (1570–1630), a inny lekarz i wykładowca gimnazjum Lorenz Eichstädt wykonał kilka sekcji publicznych oraz szereg sekcji dla studentów⁷³, później zaś, w drugiej połowie XVII wieku, czynił to wspomniany Seger. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, iż znacząca część lekarzy gdańskich była absolwentami zachodnich uniwersytetów, w których wesaliański dorobek naukowy był w powszechnym użytkowaniu. Weźmy chociażby przykład wspomnianych Krzysztofa i Henryka Heyllów, którzy, nim uzyskali stopień doktora medycyny – pierwszy w Orange (Delfinat, Francja), drugi w Bazylei, przemierzili sporą część Europy, pobierając nauki na uniwersytetach od Wittenbergi, poprzez Lipsk, Padwę, Montpellier, aż po Paryż⁷⁴. Ale przecież edukację zagraniczną odbyło

⁷⁰ Prace Vesaliusa wykorzystywano zapewne również w procesie edukacji w cechu chirurgów gdańskich, zob. S. Sokół, *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Wrocław, Warszawa 1957, s. 49, 92.

⁷¹ S. Sokół, M. Pelczarowa, *Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heyllów*, Gdańsk 1963, s. 121.

⁷² B. Siek, A. Szarszewski, op.cit., s. 7–8.

⁷³ E. Loth, op.cit., s. 9; A. Szarszewski, *Medycyna i jej więzi...*, s. 84–85; *Uczniowie Hipokratesa nad Motławą*, red. A. Szarszewski, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 4–5.

⁷⁴ S. Sokół, M. Pelczarowa, op.cit., s. 11, 23–25.

wielu innych lekarzy z nad Motławą⁷⁵. W katalogu przedstawicieli tego zawodu opublikowanym przez dyrektora Danziger Stadtbibliothek Friedricha Schwarza, obejmującym dwa stulecia – XVI i XVII wiek – i liczącym 168 biogramów, w samym tylko XVI wieku spośród 40 wówczas działających w mieście znakomita większość to absolwenci nowoczesnych zagranicznych ośrodków. Dominują uniwersytety niemieckie z Wittenbergą na czele, ale nader często spotykamy ośrodki włoskie: Bolonię, Padwę, Ferrarę, szwajcarskie: Bazyleę czy też francuskie: Montpellier⁷⁶. I jeszcze jedno jest warte podkreślenia, o czym już wspomniano. Istnienie przy Gimnazjum Akademickim katedry anatomii bez wątplenia wymuszało na prowadzących ten przedmiot korzystanie z dorobku Vesaliusa. Według Stanisława Sokoła wykłady w tym zakresie zainicjował przybyły do Gdańska w 1567 roku wówczas 31-letni absolwent uniwersytetu w Wittenberdze Andrzej Franckenberg – uczeń Melanchtona, który objął stanowisko rektora gimnazjum. I choć nie był z zawodu lekarzem, rozpoczął cykl wykładów z zakresu medycyny i anatomii, posiłkując się nie tylko dziełem Melanchtona *Liber de anima*, ale również – jak pisał w wydanej w 1570 roku rozprawie – pracami m.in. Vesaliusa⁷⁷. Działo się to prawie 30 lat przedtem, zanim erygowano w Gdańsku bibliotekę senacką, która od pierwszych dni swego istnienia zaopatrzona była – jak wcześniej wspomniano – w jedną z dwu pierwszych edycji *Fabrica* oraz wydanie lyońskie tego dzieła z 1552 roku, które weszły do zbiorów wraz z darem markiza Orii.

Zamykając ten wątek, powinniśmy stwierdzić, iż przytoczone argumenty jednoznacznie pozwalają podtrzymać wniosek, iż zarówno nauka i edukacja w dziedzinie medycyny, jak i stojące na wysokim poziomie kolekcjonerstwo książki w grodzie nad Motławą – dawały podstawy do stwierdzenia obecności w mieście wielu egzemplarzy tego wybitnego traktatu anatomicznego Vesaliusa, wciągając w ten sposób ową Złotą Bramę Rzeczypospolitej – jak mawiano o XVI-wiecznym Gdańsku – w orbitę intelektualną humanistycznej Europy także w obszarze szczególnie w tym okresie kwitnącej anatomii człowieka.

Mając za sobą rozważania na temat ewentualnych gdańskich woluminów *Fabrica*, wróćmy na zakończenie do jedyne go znanego nam egzemplarza przechowywanego w gdańskiej bibliotece Polskiej Akademii Nauk i choć w kilku zdaniach nakreślmy opis jego fizycznej postaci. Cechą charakterystyczną gdańskiego woluminu – oprócz kompletności wszystkich

⁷⁵ Zob. m.in. S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku...*, passim; A. Szarszewski, *Medycyna i jej więzi...*, passim.

⁷⁶ F. Schwarz, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert...*, s. 28–36.

⁷⁷ S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku...*, s. 70–71.

kart – jest jego znakomity stan zachowania. Zarówno okładziny, jak i blok książki pozostają niemal w idealnej kondycji. Jedyny zauważalny mankament bloku książki to ślad zalania zajmujący niewielki fragment górnego prawego narożnika kilkudziesięciu kart. Jego położenie może sugerować, iż na stojący na półce zamknięty wolumin od góry wylała się odrobina cieczy, prawdopodobnie wody, wsiąknęła w głąb kart, nie czyniąc im jednak większej szkody. Jeśli pozostajemy przy defektach kart, to trzeba również wspomnieć o drobnych plamach rozsianych na dolnym marginesie strony 138. Jest to najpewniej efekt nieostrożnego posilania się czytelnika nad otwartą księgą, co wprawdzie można uznać za mankament umiejętności obchodzenia się z tym cennym i droгим dziełem, ale jednocześnie być może jest to jeden z nader nielicznych śladów użytkowania egzemplarza, o czym jeszcze w innym miejscu niniejszego przyczynku będzie mowa. Drobne uszkodzenia w postaci niewielkich rys i zadrapań pojawiają się na obu okładzinach oprawy, przy czym największą jej wadą jest brak obu zapięć, z których zachowały się jedynie mocowania.

Niewątpliwie oprawie warto przyrzeć się bardziej szczegółowo. Wolumin w formacie dużego *folio* okrywa – charakterystyczna w dekoracji dla epoki renesansu – oprawa pochodząca z 1564 roku. Tak precyzyjne określenie czasu jej wykonania jest możliwe za sprawą, dziś już częściowo wytartej, lecz ciągle czytelnej, wytłoczonej na ślepo dacie, ulokowanej pośrodku wytyczonej strychulcem bordiury w dolnej partii górnej okładziny. Dzięki badaniom niemieckiego oprawoznawcy Konrada Haeblera wspomnianą oprawę można bez cienia wątpliwości przypisać działającemu w latach 1549–1575 wittenberskiemu intrologatorowi Frobeniusowi Hempelowi⁷⁸. Dowodzą tego zarówno opisane w podręczniku Haeblera rysunki tłoków i plakiet, teksty inskrypcji, jak i użyte w wielu miejscach tłoczki z inicjałami „F H”. Spotykamy go zarówno w dolnej partii środkowej plakiety górnej okładziny z wizerunkiem alegorycznej sceny przedstawiającej Wiarę i Nadzieję, jak i w bordiurze z plakietą przedstawiającą scenę Ukrzyżowania, gdzie litery „F H” ulokowano pod obu stronami poziomej belki krzyża.

⁷⁸ K. Haebler, *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts* (Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, z. 41), Leipzig 1928 (edycja faksymilowa Martino Publishing 2008), s. 172–174; M. Senf, *Die Buchbinder-Innung zu Wittenberg im 16. Jahrhundert*, Wittenberg 1909, s. 16, nr 35, 21; idem, *Die Wittenberger Buchbinder im 16. Jahrhundert*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1911, t. 28, s. 211, poz. 21; H. Helwig, *Handbuch der Einbandkunde*, t. 2, (Hamburg) 1954, s. 33; A. Wittenberg, *Ludolphus Schradter Doctor Iuris et Ordinarius*, „Einband-Forschung” 1999, t. 4, s. 29–34; S. Karpp-Jacottet, *Beispiel einer „Plattenhäufung” auf einem Wittenberger Renaissance-Einband der Universitätsbibliothek Leipzig*, „Einband-Forschung” 1999, t. 5, s. 37–41, zob. s. 38.

Na wspomnianą oprawę składają się dwie fazowane, prawdopodobnie dębowe deski obciążnięte białą skórą świńską garbowaną roślinnie. Dekorację górnej okładziny stanowi pięć tłoczonych na ślepo, obwiezionych strychulcem bordiur. Patrząc od zewnątrz – pierwsze dwie wykonano radełkami mającymi w swym rysunku wić roślinną i palmetki. Kolejna, najbardziej dekoracyjna, ozdobiona również radełkiem z przedstawieniami chrystologicznymi, poprzedza dwie następne, z których pierwsza pozbawiona jest niemal dekoracji, gdzieniegdzie jedynie ozdobiona drobnymi stempelkami mającymi w swym rysunku liść i kwiatek, drugą zaś wykonano radełkiem z motywem roślinnym. Centralną część zwierciadła górnej okładziny wypełnia okazały, mierzący 82 x 50 mm tłok mający w swej dekoracji umieszczone pod trójnawowym sklepieniem wspomniane wcześniej personifikacje Nadziei i Wiary wraz z tekstem „IMPETRAT ALMA FIDES CHRISTO QUAM DANTE SALUTEM EXPECTARE SOROR SPES ANIMOSA”⁷⁹. Przedstawienie to zwieńczone jest od góry i dołu dwoma fragmentami radełka, które w całości tworzy trzy sceny: *Stworzenie Ewy*, *Odpochnięcie Boga po Stworzeniu (?)* oraz *Drabinę Jakubową*. Introligator zastosował we wspomnianych miejscach: na górze *Stworzenie Ewy*, u dołu zaś fragment wspomnianej sceny *Odpochnięcia* z inskrypcją „HODIE MICHI CRAS TIBI”⁸⁰. Całe radełko ze wszystkimi trzema wymienionymi przedstawieniami ułożono osobno poziomo dwukrotnie w górnej i dolnej części zwierciadła górnej okładziny. Przedstawienia chrystologiczne wypełniające środkową bordiurę układają się naprzemiennie (począwszy od górnego prawego rogu, idąc według ruchu wskazówek zegara): *Zwiastowanie* z inskrypcją „ECCE VIRGO CONCIPIT”⁸¹ (Oto Panna pocznie [i porodzi syna]), *Zmartwychwstanie* z tekstem „ABSO[R]PTA ES[T] MORS IN VIC[TORIA]”⁸² (Śmierć pochłonęło zwycięstwo) czy wreszcie *Ukrzyżowanie* z widniejącym u dołu napisem „IPSE PECCATA MULTOR[UM] TUL[IT]”⁸³ (On poniósł grzechy wielu). Sekwencja tych przedstawień powtarza się jeszcze dwukrotnie, przy czym scena *Ukrzyżowania* występuje w bordiurze czterokrotnie. Całość dekoracji zachowała się w dobrym stanie. Relief przedstawień jest stosunkowo głęboki i wyraźny.

Dolna okładzina jest niemal identycznie dekorowana jak górna, co szczególnie odnosi się do rozkładu radełek, ułożonych w ten sam sposób

⁷⁹ K. Haebler, *Rollen- und Plattenstempel...*, s. 173, poz. VI.

⁸⁰ Ibidem, s. 173, poz. 3.

⁸¹ Ibidem, s. 172, poz. 2.

⁸² Ibidem, s. 172, poz. 2.

⁸³ Ibidem, s. 172, poz. 2.

w obu okładzinach. Jedynie centralną jej część stanowi plakietka o rozmiarach 50 x 80 mm z ulokowanym pod podwójnym sklepieniem przedstawieniem personifikacji Miłości (Miłosierdzia – Caritas) w towarzystwie żebraka, zwieńczonym u dołu inskrypcją „QUE VOCOR INSIGNI CHARITUTE NOMINE VIRTUS OMNIA QUE PIETAS SUADET OBIRE SE”⁸⁴. Wspomniana plakietka zwieńczona jest od góry i dołu – podobnie jak na przedniej okładzinie – dwoma fragmentami radełka opisanego wyżej, przy czym na górze tym razem zastosowano element z przedstawieniem *Drabiny Jakubowej*. Pozostałe elementy dekoracji dolnej okładziny – jak zaznaczono – są powtórzeniem ich rozplanowania na okładzinie górnej, choć niewątpliwie są w nieco gorszej kondycji – z racji ich wytarcia będącego skutkiem użytkowania – co zresztą wydaje się zupełnie naturalne.

Blok książki połączony jest z oprawą za pomocą siedmiu związków. Umocowanie jest trwałe. Skóra grzbietu książki – podobnie jak całość oprawy – jest w doskonałej formie, pozbawiona jednakże zupełnie dekoracji. Pomiędzy związkiem drugim a trzecim od góry umieszczono minuskułny napis „Vesalius”. Warto przy tej okazji dodać, iż nie była to jedyna oprawa dzieła Vesaliusa, jaką wykonał wittenberski introligator Frobenius Hempel. W 1998 roku na aukcji Christies sprzedano egzemplarz również drugiego wydania *Fabrica*, który został oprawiony w Wittenberdze przez rzeczonoego Hempela. Także w tym przypadku introligator odcisnął złotem inicjały właściciela kodeksu, być może tym razem również lekarza wrocławskiego, absolwenta uniwersytetu w Padwie Grzegorza Francka – G[regorius] F[rank] V[ratislaviensis] oraz datę 1567⁸⁵. Hempel był też twórcą opraw dla tak słynnych książek, jak choćby Mikołaja Kopernika *De revolutionibus*⁸⁶, oraz szeregu innych, mniej spektakularnych dzieł, z których kilkanaście odnajdziemy w zbiorach Raphanusa.

Mając za sobą opis cech zewnętrznych woluminu, pozostaje nam zerknąć na jego proveniencję i choć w kilku słowach nakreślić drogę, jaką odbył z Bazylei do Gdańska. Jak już wspomniano, pierwszym – i, jak się

⁸⁴ Ibidem, s. 174, poz. XIII.

⁸⁵ C. Zonta, *Schlesier an italienischen Universitäten...*, s. 195, poz. 321; eadem, *Schlesische Studenten...*, s. 219; A. Favaro, *Atti della Nazione Germanica Artista nello Studio di Padova*, Venezia 1911–1912, t. 1, s. 188; <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/vesalius-andreas-1514-64-de-humanis-corporis-fabrica-924154-details.aspx> [dostęp: 6.02.2019]; <https://www.vanbritsom.com/library/vesalius/vesalius%204.pdf> [dostęp: 6.02.2019]; *Fabrica Censua*, s. 72–73.

⁸⁶ Egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Edynburgu, zob. P. Carter, W.A. Kelly, *Edinburgh University Library*, w: *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*, t. 10, *Great Britain and Ireland*, Hildesheim, Zürich, New York 2000, s. 215.



Il. 5. A. Vesalius, *De humani corporis fabrica...*, Basileae 1555; plakieta, górna okładzina.
Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. f. a. 43, fot. Krzysztof Nierzwicki.

wydaje, jedynym – jego właścicielem (poza Biblioteką Gdańską) był renesansowy lekarz i bibliofil Wenceslaus Raphanus. Świadczą o tym zarówno superekslibris literniczy WMV (Wenzel Meerrettich Vratislaviensis), wytłoczony na górnej okładzinie woluminu, jak i sporządzona najprawdopodobniej jego ręką notka odnosząca się do pracy Vesaliusa, jaką pozostawił na karcie ochronnej górnej okładziny *Fabrica*, będąca swego rodzaju pochwałą dzieła brukselskiego anatoma. Jest to obszerny tekst dwu rąk w języku łacińskim z kilkoma wyrazami greckimi: „Esromi Rüdingeri Pabepergensis” poprzedzający położony inną ręką zapis o walorach intelektualnych tekstu Vesaliusa: „Extant Vesalij scripta, qui et veteres omnes de // quibus nos scire possumus, diligentia sua vicit. Et nemo // nostrorum hominum eum assequitur, nedum superat: // Ita[uae] perfecisse hoc studium videtur, siquidem nemo // eum superare potest, aut ei adhuc comparari, // ἢ νῆα ἢ παλαιά secundum Homerum. // Sed hic tamen, quem nemo alius, se vicit, secunda hac // editione operis sui, quae sunt δευτέραι φορτίδες // καί σφωτέραι, ex qua nonnulla loca primi operis re//stituit et correxit. Ac J. (?)”. W tłumaczeniu można by to ująć mniej więcej tak: „Esroma Rüdingera z Bambergu. Istnieje piśmiennictwo Wesaliusza, który swoją starannością przewyższył także wszystkich dawnych (autorów), o których możemy się dowiedzieć. A także nikt z naszych ludzi jemu nie dorównuje, a tym bardziej go nie pokonuje: dlatego wydaje się, że zrealizował ten zamiar, skoro nikt nie może go pokonać, ani nawet z nim się równać, (greką): czy to nowe czy to stare [czasy?] według Homera. Lecz ten jednak, którego nikt inny nie pokonał, w tym drugim wydaniu swego dzieła pokonał siebie, które to wydania są (greką): następnymi także własnymi statkami handlowymi (?), dzięki czemu niektóre miejsca pierwszego dzieła odnowił i poprawił”⁸⁷. Ta nieco enigmatyczna w swym brzmieniu zapiska przynajmniej w drugiej części (drugą ręką) nie ma charakteru proweniencyjnego, a jest jedynie – jak nadmieniono – pochwałą działalności naukowej Vesaliusa, a zwłaszcza wartości drugiego wydania jego dzieła z 1555 roku, które rzeczywiście zostało skorygowane i poprawione i przez wielu badaczy jest uznawane za bardziej wartościowe pod względem naukowym od pierwszego⁸⁸. Wydaje się, że jest to cytat być może z listu lub innego tekstu szwagra Melanchtona usuniętego z Wittenbergi wskutek sympatyzowania z kalwinizmem – przywołanego

⁸⁷ Poprawne odczytanie oraz tłumaczenie tego i innych cytowanych w niniejszej pracy testów łacińskich i greckich zawdzięczam filologicznej wiedzy p. Adama Wróblewskiego, któremu chciałbym w tym miejscu bardzo serdecznie podziękować.

⁸⁸ J.B. de C.M. Saunders, Ch.D. O'Malley, *The illustrations from the works of Andreas Vesalius of Brussels*, New York 2006, s. 36.

wcześniej – Esroma Rudingera⁸⁹. Obaj panowie znali się zapewne jeszcze z czasów studiów wittenberskich⁹⁰, ale ich znajomość wyszła jednakże znacznie poza okres uniwersytecki. W chwili kiedy Raphanus znalazł się w 1579 roku w Oprawie, miał zajmować się rozpowszechnianiem pism – przebywającego wówczas również na Morawach i należącego do braci czeskich – Rudingera⁹¹. Z tym ostatnim pozostawał w bliskich relacjach również przyjaciel Raphanusa Andrzej Dudycz, szczególnie wówczas, kiedy Rudinger został rektorem szkoły Jednoty w Ivančicach, gdzie uczył najstarszy syn Dudycza – Andrzej⁹². Bez wątplenia zatem i w późniejszych latach Raphanus utrzymywał bliskie kontakty z Rudingerem, tak iż podczas studiów nad dziełem Vesaliusa zacytował na jego dziele opinię dawnego wittenberskiego profesora, a zarazem swego kolegi. Podobnie postąpił w przypadku książki francuskiego lekarza Jana Fernela (1497–1558) *Medicina* w edycji lyońskiej z 1564 roku⁹³, kiedy posłużył się opinią na temat jej autora wygłoszoną przez innego, bodaj najwybitniejszego medyka wrocławskiego Johanna Crato von Krafftheim (1519–1585). Notka w brzmieniu: „D[ominus] Joannes Crato. In veterum scriptis veneror laudabile rectum Montanumque colo Fernelumque. Ingeniis faveo summis quaecunque dat illa sequor. Aetas inventis addere recta placet”⁹⁴, położona u dołu wyklejki dolnej okładziny, sporządzona

⁸⁹ Esrom Rudinger (Ruedinger, Rüdinger) był z pochodzenia Bamberczykiem (Pabepergensis). Urodził się w tym mieście 19 maja 1523 roku. Studia odbył na uniwersytecie w Lipsku, następnie w Wittenberdze. Był konrektorem szkoły w Pforta i rektorem w Zwickau, w końcu zaś profesorem filozofii i greckiej literatury w Wittenberdze. W 1578 roku opuścił Wittenbergę i udał się na Morawy, aby wstąpić do braci czeskich; zob. C. Siegfried, *Rudinger, Esrom*, „Allgemeine Deutsche Biographie” 1889, t. 29, s. 470, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117598690.html#adbcontent> [dostęp: 12.06.2019].

⁹⁰ Rudinger już jako magister wstąpił na uniwersytet w Wittenberdze 23 października 1557 roku, a więc na kilka miesięcy przed Raphanusem; zob. Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, *Album Academiae Vitebergensis*, sygn. Yo (1), k. 58 r. 23. 10. 1557: *Magister Esromus Rudingerus Pabebergensis*; zob. także K.E. Foerstemann, *Album Academiae Vitebergensis ab A. Ch. MDII usque ad A. MDLX*, Lipsiae, Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1841, s. 335.

⁹¹ J. Zukał, op.cit., s. 105–106.

⁹² L. Szczucki, *Solitudo Moraviana. Andrzej Dudycz w Paskowie 1577–1579*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1991, t. 36, s. 110, 119.

⁹³ PAN BG, XIX. o. 506.

⁹⁴ „W piśmiennictwie dawnych (autorów) szanuję to, co godne pochwały i słuszne, a otaczam czcią Montanusa i Fernela. Jestem życzliwy najwybitniejszym talentom i wszystkim, które daje (natura? Bóg?), te (właśnie) naśladuję. Życie zyskuje poklask (poprzez) dodawanie do istniejących (wynalezionych) rzeczy tego, co słuszne”; inna

została tym samym, eleganckim charakterem pisma, który znaleźliśmy na karcie *Fabrica*. W tym jednak wypadku przypuszczalne określenie autora treści notki („Dominus Johannes Crato”) wyszło spod pióra tej samej ręki co reszta zapisu, a nie jak w dziele Vesaliusa, w którym wers („Esromi Rudingeri Papebergensis”) wykonała inna ręka niżli pozostałą część notki. Mogłoby to sugerować, iż sformułowanie „Esroma Rudingera Bamberczyka” nie odnosi się do treści całej notki, ale jest np. zapiską proweniencyjną, kreującą Rudingera na właściciela książki⁹⁵, choć w świetle dotychczasowych ustaleń teza ta nie ma uzasadnienia.

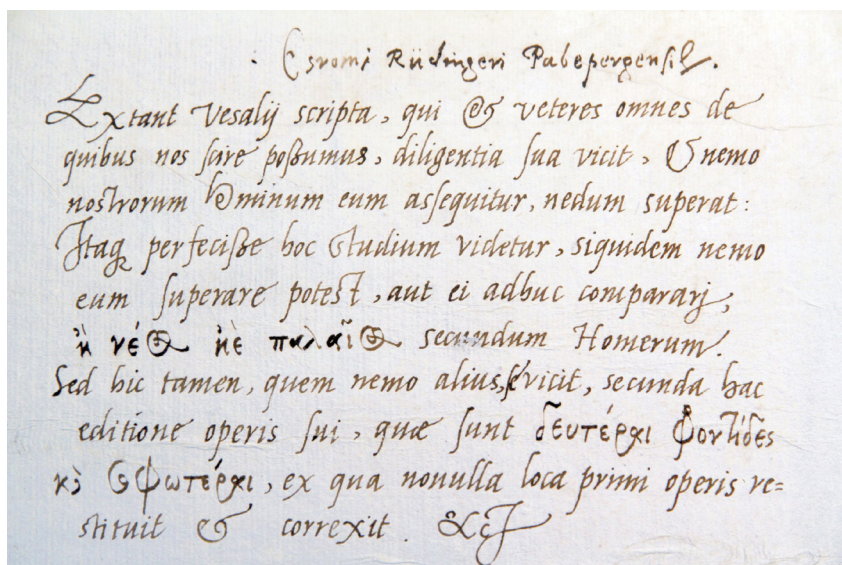
Podręcznik Vesaliusa, opuściwszy w 1555 roku warsztat typograficzny bazylejskiego drukarza, w niespełna dziesięć lat później, w 1564 roku, został zakupiony w Wittenberdze za 7 florenów przez studiującego w tym mieście kilka lat wcześniej Raphanusa. Dowodzi tego zapiska położona w dolnym prawym rogu karty tytułowej w brzmieniu „Vitebergae A[nn]o [15]64 Empt[us] 7 Fl[orenis]”. Tam też książka zyskała solidną oprawę, którą Raphanus zamówił u czołowego introligatora wittenberskiego – wzmiankowanego wcześniej – Frobeniusa Hempela. Wittenberga była miejscem ożywionej działalności księgarskiej w okresie reformacji⁹⁶, Raphanus zaś zapewne bywał w mieście swoich studiów wielokrotnie, choćby w 1566 roku przy okazji wydania swego drugiego już utworu poetyckiego⁹⁷. Z czasem egzemplarz wraz z właścicielem zawędrował do

wersja tego cytatu: „Hanc animi sensam noveris esse mei: In veterum scriptis veneror venerabile rectum; Montanum colo, Ferneliūque sequor: Ingeniis faveo summis quaecunque det illa Aetas: inventis addere recta placet” pojawia się w: A.W.E.T. Henschel, *Crato von Kraftheim's Leben und ärztliches Wirken*, Breslau: Max 1853, https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10727380_00004.html [dostęp: 12.06.2019], s. 91, gdzie autor powołuje się na: *Epigr. in lib. de peste 1555*. Najprawdopodobniej chodzi o dzieło J. Cratona *Ordnung der preservation... wider die Pestilenz*, Breslau durch Crispinum Scharffenberg, 1555. [VD16 C 5719].

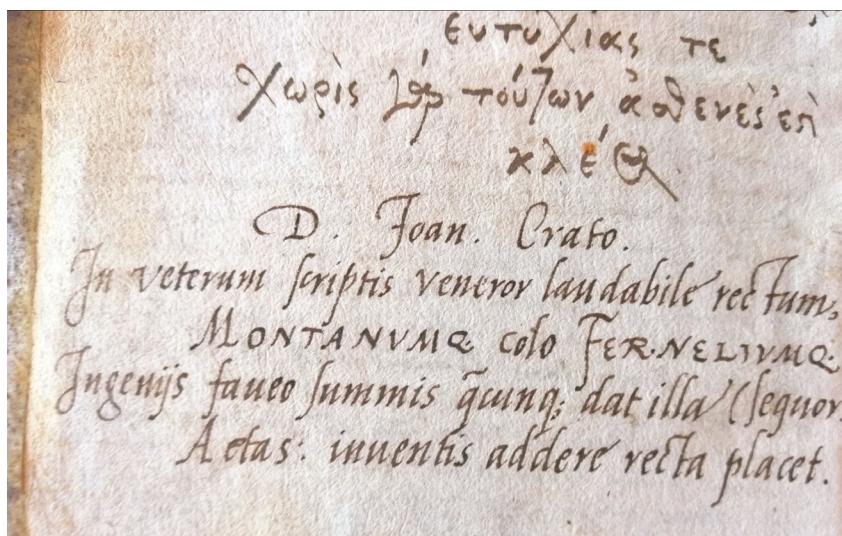
⁹⁵ Tak uważają wielokrotnie tu przywoływani D. Margócsy, M. Somos, S.N. Joffe, zob. *Fabrica Census*, s. 357.

⁹⁶ H. Kühne, *Der Wittenberger Buch- und Papierhandel in 16. Jahrhundert*, w: 450 Jahre Reformation, red. L. Stern, M. Steinmetz, Berlin 1967, s. 301–321; U. Schirmer, *Buchdruck und Buchhandel im Wittenberg des 16. Jahrhunderts. Die Unternehmer Christian Döring, Hans Lufft und Samuel Selfisch*, w: *Buchdruck und Buchkultur im Wittenberg der Reformationszeit*, red. S. Oehmig, Leipzig 2015, s. 169–189.

⁹⁷ Znane są dwa poetyckie utwory drukowane Raphanusa, zob. K.P. Möller, op.cit., s. 527. Pierwszy, być może także wydany w Wittenberdze (choć Möller twierdzi, że we Wrocławiu) w 1565 roku, którego jeden z egzemplarzy Raphanus ofiarował swemu przyjacielowi Johannesowi Hermannowi z Brzegu; zob. Sächsische Landesbibliothek Staats und Universitätsbibliothek, Dresden, sygn.: Lit. Lat. rec. A. 387,9. C: W. Raphanus, *Carmen heroicum de passione, morte et resurrectione, Salvatoris et Redemptoris (sic!) nostri Iesu Christi ex Esaiæ Cap. LIII. Scriptum ad ornatissimum et Integerrimum*



Il. 6. A. Vesalius, *De humani corporis fabrica...*, Basileae 1555; karta ochronna górnej okładziny, zapiska (prawdopodobnie ręką Raphanusa) – zapewne opinia Esroma Rudingera odnosząca się do *Fabrica* Andreaea Vesaliosa
 Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. f. a. 43, fot. Krzysztof Nierzwicki.



Il. 7. J. Fernel, *Medicina...*, Lugduni 1564; karta ochronna górnej okładziny, zapiska (prawdopodobnie ręką Raphanusa) – opinia Johanna Crato von Kraffthheim odnosząca się do twórczości lekarzy Jeana Fernela i Giovanniego Montanusa.
 Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. o. 506, fot. Krzysztof Nierzwicki.

Wrocławia (1571), a od 1579 zapewne aż do jego śmierci (1599) spoczywał na półkach księgozbioru w Opawie, gdzie bohater nasz był przez 20 lat fizykiem miejskim. Natomiast zastanawiający jest fakt, iż nader często glosujący swe książki Raphanus⁹⁸ nie zostawił żadnej notatki na kartach *Fabrica*. Czyżby wartość książki zniechęcała go do pozostawienia na jej marginesach szpecących glos? Czy może autorytet Vesaliusa nie pozwalał bądź co bądź nieznanemu lekarzowi z prowincji poważić się na komentarz dotyczący wielkiego anatoma⁹⁹, bo wszakże nie brak wiedzy anatomicznej skłaniał go do milczenia.

Jakkolwiek potrafimy udokumentować pierwotnego właściciela omawianego egzemplarza *Fabrica*, tak niestety trudne – przynajmniej na tym etapie badań – pozostanie precyzyjne ustalenie, w jaki sposób wolumin ów wraz z przynajmniej kilkudziesięciotomowym księgozbiorem Raphanusa opuścił daleką Opawę i znalazł się w zasobach Biblioteki Gdańskiej. I chociaż literatura opisuje relacje Gdańska ze Śląskiem w obszarze zarówno medycyny¹⁰⁰, jak i szeroko pojętej kultury¹⁰¹, to jednak postawienie konkretnej tezy w chwili obecnej nie będzie możliwe. Na użytek niniejszego tekstu ograniczymy się jedynie do tropu, na który naprowadzają nas dwaj dawni, wspomniani już wcześniej badacze Friedrich Schwarz i Otton Walde. Obaj w swych artykułach sugerowali¹⁰², że zbiory Raphanusa mogły trafić do Gdańska za sprawą zaprzyjaźnionego z nim opawskiego pisarza i radnego miejskiego Henricusa Polanusa a Polansdorf (zm. 1601), którego ojciec Henryk Polanus (ok. 1500–1572) był także urzędnikiem (pisarzem) miejskim w Opawie. Ten trop wydaje się bardzo realny. Rodzina Polanus bowiem wywodziła się najprawdopodobniej z Kaszub. Ojciec

virum [...] Dominum Ioannem Morenbergium, Mecoanatem suum summe observandum..., [s.l.] 1565, zapiska w brzmieniu: „Erudito et modesto Juveni Johanni Hermanno Brigeni, Silesio, perfamiliari suo commensali d[ono] d[edit] author Vitebergae... pridie (?)”; drugi (nieznany mi z autopsji): W. Raphanus, *Carmen de salutifera nativitate et gloriosa resurrectione Iesu Christi*, Wittenberg 1566.

⁹⁸ Spośród zachowanego w Bibliotece Gdańskiej zasobu Raphanusa wiele dziesiątek prac zostało obficie zaopatrzonych w glosy i podkreślenia. Miałem w ręku 223 druki z tego biblioteki.

⁹⁹ Takiego oporu nie miał dla przykładu inny przyjaciel Dudycza – krakowski lekarz pochodzący z Zurichu Anton Schneeberger, także posiadacz drugiego wydania *Fabrica* Vesaliusa, przechowywanego dzisiaj w zbiorach Biblioteki Narodowej, który pozostawił na kartach woluminu liczne marginalia, zob. K. Nierzwicki, *Warszawski egzemplarz...*, s. 185–189; zob. L. Szczucki, *Solitudo Moraviana...*, s. 122, przypis 79.

¹⁰⁰ E. Loth, op.cit., passim; S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku...*, passim.

¹⁰¹ I. Maciejewska, op.cit., passim.

¹⁰² F. Schwarz, *Die Anfänge der Danziger Stadtbibliothek...*, s. 194; O. Walde, op.cit., s. 228.

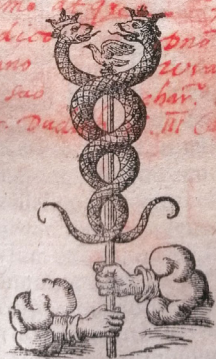
D E
NATVRA, CAVSIS,
E T
LEGITIMA CVRATIONE
FEBRIS PESTILENTIS.
HIERONYMI DONZELLINI
PHILOSOPHI AC MEDICI
VERONENSIS,
AD IOSEPHVM VALDANIVM VERONENSEM,
BRIXIAE MEDICVM, EPISTOLA.

In qua etiam de Theriaca natura ac viribus latiùs disputatur.

Amplissimo Reipublicae Venetae Senatori
LEONARDO MOCENICO Equiti
Clarissimo Dicata.

*Clarissimo et merito
et medico dno Wenceslao
Raphano
amico suo
Andr. Dudycza*

*Eximia Philoſopho
dno Wenceslao
Wicetio lauari
bar. dno
III. Cl. d. d. act.*



VENETIIS, apud Camillum, & Rutilium Borgominerios, 1570.

Il. 8. H. Donzellini, *De natura, causis, et legitima curatione febris pestilentis...*, Venetiis 1570, karta tytułowa; zapiska poświęcająca dar książki Wenceslausowi Raphanowskiemu przez Andrzeja Dudycza (Andreas Dudith)

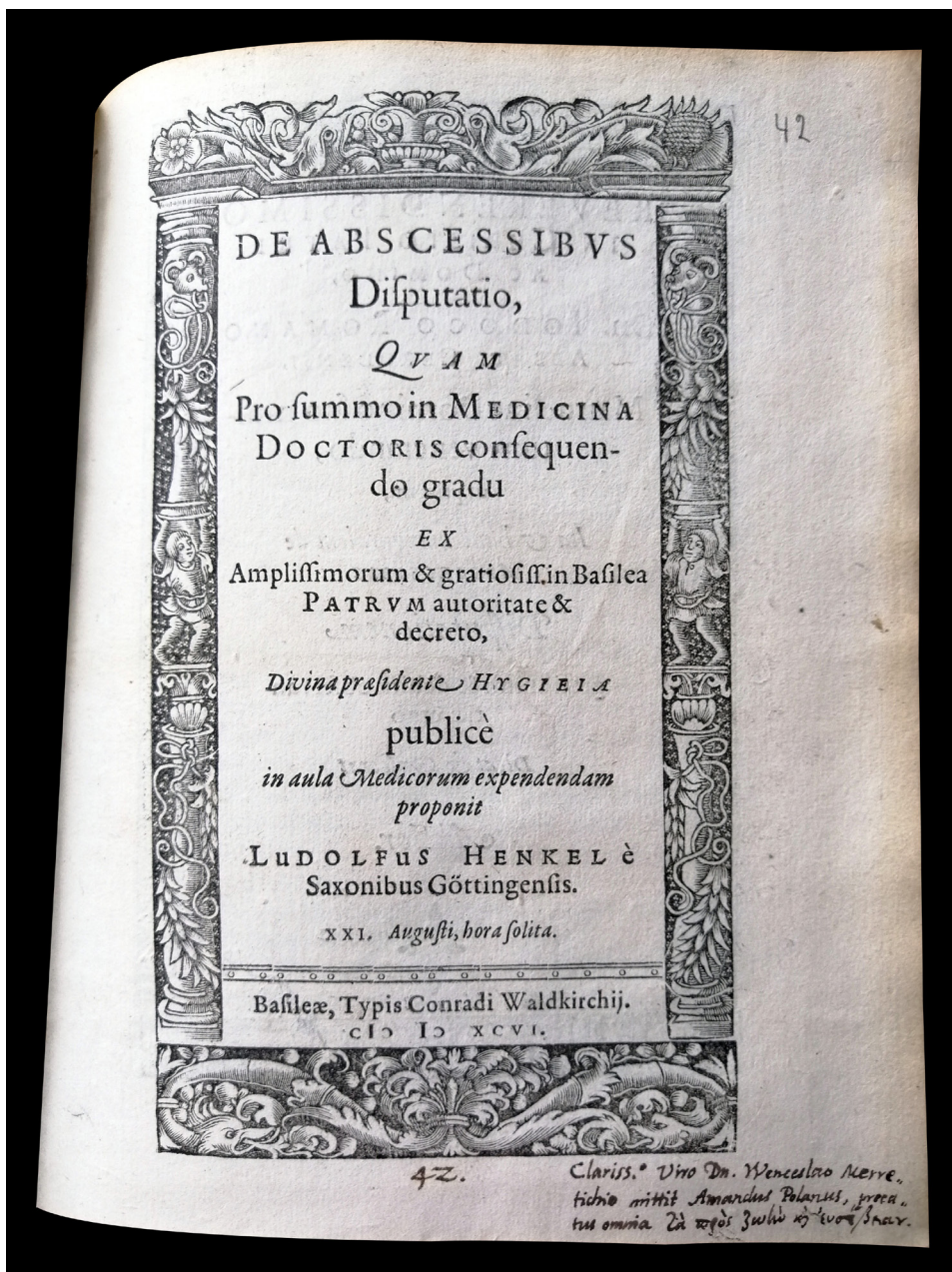
Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, Wf 850 8°, fot. Krzysztof Nierzwicki.

Henryka (Polanus starszy) urodził się ok. 1500 roku w Gdańsku, który opuścił w latach 20. XVI wieku, przeniósłszy się na Śląsk. Od 1540 roku spotykamy go w Nysie, następnie w Ołomuńcu, aż w końcu w 1553 roku otrzymuje posadę pisarza miejskiego w Opawie. Zmarł wraz z częścią swej rodziny w czasie zarazy w 1572 roku. Jego najstarszy syn Henryk, urodzony w Nysie, studiował w 1566 roku na uniwersytecie w Wiedniu, a następnie w Tybindze i Bazylei. W 1574 roku został, jak jego ojciec, pisarzem miejskim w Opawie. Z kolei jego synem urodzonym w Opawie był Amandus Polanus (1561–1610) – wybitny humanista, teolog, rektor uniwersytetu w Bazylei, również zmarły podczas epidemii dżumy 17 lipca 1610 roku¹⁰³. Polanusowie z pewnością darzyli sentymentem miasto pochodzenia swego rodu, którym był właśnie Gdańsk. Dodatkowo za tezę tą przemawiają przede wszystkim dwa fakty. Po pierwsze, w księgozbiore Raphanusa odnajdujemy szereg książek, które ofiarował mu Henricus Polanus (młodszy), po drugie zaś, w zbiorach Biblioteki Gdańskiej przechowywanych jest kilka kolejnych, których był właścicielem, natomiast brak na nich śladów własności Raphanusa. Wniosek stąd taki, że część księgozbioru Henricusa Polanusa niezależnie od księgozbioru opawskiego lekarza znalazła się w Bibliotece Gdańskiej. Może więc to właśnie Henricus Polanus w jakiś nieznaną nam w tej chwili sposób przejął zbiory Raphanusa po jego śmierci i wraz z częścią swego księgozbioru przeniósł je do Gdańska. Lub jeszcze inaczej. W zbiorach Raphanusa mamy też kilka książek ofiarowanych mu przez Amandusa Polanusa. Niewykluczone, że po śmierci Raphanusa (1599), a potem ojca (1601) Amandus ofiarował fragmenty obu księgozbiorów zapewne znanej mu Bibliotece Gdańskiej. Dziwne jednak, że o tym fakcie nie informuje nas *Index librorum* rejestrujący przeciw większości znacznych darów i zakupów na rzecz senackiej księżnicy.

Niewątpliwie w toku poszukiwań związków Raphanusa z Gdańskiem, a szczególnie drogi, jaką odbył jego księgozbiór do grodu nad Motławą, należałoby wziąć pod uwagę również osobę założyciela gdańskiej księżnicy markiza Bonifacia, który przebywał jakiś czas na Morawach, będąc również gościem przyjaciela Raphanusa – Andrzeja Dudycza w Paskowie (we wrześniu 1578 roku)¹⁰⁴. Czy poznał tam wówczas wrocławskiego

¹⁰³ V. Štěpán, *Der Troppauer Stadtschreiber Heinrich Polan von Polansdorf und sein Sohn Amand*, w: *Oberschlesische Dichter...*, s. 247–252; K.P. Möller, op.cit., s. 531.

¹⁰⁴ M.E. Welti, *Die Bibliothek...*, s. 63; idem, *Giovanni Bernardino Bonifacio, Marchese d’Oria im Exil 1557–1597. Eine Biographie und ein Beitrag zur Geschichte des Philippismus*, Genève 1976, s. 116; L. Szczucki, *Solitudo Moraviana...*, s. 103–131 (wątku obecności Bonifacia w Paskowie autor nie porusza).



Il. 9. L. Henkel, *De abscessibus Disputatio...*, Basileae 1595, karta tytułowa; zapiska poświęcająca dar książki Wenceslausowi Raphanusowi przez Amandusa Polanusa
Źródło: PAN Biblioteka Gdańska, XIX. q. 114, fot. Krzysztof Nierzwicki.

medyka i czy oglądał jego księgozbiór (którym zachwycił się Dudycz)¹⁰⁵ – nie wiadomo, ale nie jest to wykluczone. Wszakże obaj byli miłośnikami książek i bez wątpienia dzielili się uwagami na ich temat. Jedną jest tylko przeszkoda w tym rozumowaniu. Bonifacy umiera w 1597 roku, Raphanus zaś dwa lata później, śmiercią niespodziewaną, w czasie zarazy, więc prawdopodobnie nieprzygotowany testamentalnie. Niemniej jednak wątek ten powinien być również rozważany.

Cały szereg pytań, jakie nasuwają się w toku studiów nad tym niewątpliwie ciekawym bibliofilem i zagadką obecności jego księgozbioru w Gdańsku, na tym etapie badań musi pozostać bez odpowiedzi, tym bardziej że związki, jakie łączyły Śląsk z tym bodaj najbogatszym wówczas portem nad Bałtykiem były bardzo rozległe, co znakomicie unaoczniała przywołana już wcześniej Iwona Maciejewska:

Śląsk a Pomorze. Od dawna łączyło coś szczególnego te dwie odległe ziemie. Może charakter pewnego „kosmopolityzmu”, polegającego na różnorodności korzeni mieszkańców obu terytoriów; brak przynależności do większych, scentralizowanych organizmów państwowych, a kiedy to już nastąpiło (Śląsk – w Koronie Czeskiej, później w Rzeszy, Pomorze w Królestwie Jagiellonów, później w Rzeczypospolitej) – zdolność zachowania przez obie ziemie odrębności kulturowych, specyficznego charakteru społecznego, stanowego mieszkańców, daleko posuniętej autonomii, charakterystycznej dla ustroju feudalnego. [...] Nie bez znaczenia był też kwitnący handel, dynamicznie rozwijające się rzemiosło oraz położenie – nad morzem (lub blisko morza), ułatwiające kontakt zarówno gospodarczy, jak i kulturalny ze światem. Krótko mówiąc – swoboda i bogactwo. Nic więc dziwnego, że do Prus Królewskich ściągały od połowy XVI wieku znakomite umysły – uczeni, pisarze i poeci, artyści, kaznodzieje, nauczyciele, drukarze i wydawcy, uciekający przed prześladowaniami kontrreformacji, poszukujący wolności słowa, swobód religijnych, możliwości nieskrępowanego działania twórczego. Przybywali więc ze wszystkich stron Europy, odnajdując tu bezpieczne schronienie, zyskując uznanie, otrzymując często życzliwe wsparcie ze strony światłych burmistrzów, radnych, mecenasów. [...] Byli wśród nich twórcy rodem z Niderlandów, krajów niemieckich, Szwajcarii, Włoch, Czech, a także z Prus Książęcych i ze wszystkich stron Rzeczypospolitej. Szczególnie aktywną grupę stanowili Ślązacy¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Wyraża to w szeregu listów do Raphanusa, zob. A. Dudith, *Epistulae...*, t. 6, listy 888, 890, szczególnie 896; K. Nierzwicki, *Wenzel Meerrettich...*

¹⁰⁶ I. Maciejewska, op.cit., s. 79–80.

Bibliografia

Rękopisy (wybór)

- Album Academiae Vitebergensis*, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, sygn. Yo (1).
- Album amicorum van Bernardus Paludanus*, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sygn. 133 M 63.
- Engelcke A., *Catalogus universalis Bibliothecae Senatus Gedanensis in suas classes distributus Anno M.D.C.LIX*, Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 7.
- Index librorum, qui ex donatione munificentia et liberalitate philomusorum Bibliothecae Magnifici et Amplissimi Senatus Gedanensis inserti sunt*, Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 1.
- Ioachimi Morsii Hamburgensis, Album academicum et apodemicum (Albi Morsiani)*, t. 2, s. 263, t. 3, s. 833, Lübeck, Statadtbibliothek, sygn. Ms. hist. 4° 25, 2.
- System[atischer] Katalog v[on] Ewerbeck 1822* (20 teczek), Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 16.
- System[atischer] Katalog von Ewerbeck. Alphabet[ische] Indices der einzelnen Fächer*, 17 tomów, ok. 1826, Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 18.

Stare druki (wybór)

- Bibliothecae Breynianae pars prior sive catalogus librorum philologico-philosophico-historicorum itinerariorum, imprimis autem medicorum, botanicorum et historiae naturalis scriptorum...*, Gedani: typis Jo. Fried. Bartels [1765].
- Catalogus variorum librorum, theologorum, iudicorum, historicorum, philosophicorum ac miscellaneorum...*, Gedani: [P. Pater] 1715.
- Crato von Krafftheim J., *Ordnung der preservation... wider die Pestilenz*, Breslau: durch Crispinum Scharffenberg 1555.
- Cunradi J.H.C.F., *Silesia togata, sive Silesiorum doctrina et virtutibus clarissimorum elogia, singulis distichis comprehensa*, Lignicii: Sumptibus Haeredum Rorlachianorum 1706.
- Elenchus Librorum, Bibliothecam [...] Georgii Segeri, Philosof. & Medicinae Doctoris [...]*, Gedani: typis Rhetianis 1679.
- Hecker J.J., *Betrachtung des menschlichen Körpers nach der Anatomie und Physiologie...*, Halle: Waisenhaus 1734.
- Köhler J.D., *Schlesische Kern-Chronicke, oder Fortgesetzte und mehr ausgeführte Nachricht von Schlesischen Geist und weltlichen alten und neuen Geschichte...*, Frankfurt, Leipzig: bey Johann Leonhard Buggeln 1714.
- Moller J., *Cimbria Literata sive scriptorum Ducatus utriusque Slesvicensis et Holsatici...*, t. 1, Havniae 1744.
- Raphanus W., *Carmen de salutifera nativitate et gloriosa resurrectione Iesu Christi*, Wittenberg 1566.

- Raphanus W., *Carmen heroicum de passione, morte et resurrectione, Salvatoris et Redemptoris (sic!) nostri Iesu Christi ex Esaiæ Cap. LIII. Scriptum ad ornatissimum et Integerrimum virum [...] Dominum Ioannem Morenbergium, Mecoenatem suum summe observandum...*, [s.l.]: [s.n.] 1565.
- Scholtz L. von Rosenau, *Epistolarum philosophicarum medicinalium ac chymicarum: a summis nostrae aetatis philosophis ac medicis exaratum volume...*, Francofurti ad Moenum: apud Andreae Wecheli haeredes, Claudium Marnium i Ioan. Aubrium 1598.
- Vesalius A., *Anatomicarum Gabrielis Falloppii Observationum Examen*, Venetiis: apud Franciscum de Franciscis, Senensem 1564.
- Vesalius A., *Chirurgia magna in septem libros digesta...*, Venetiis: ex officina Valgrisiana 1569.
- Vesalius A., *De humani corporis fabrica libri septem*, Basileae: ex officina Joannis Oporini 1543.
- Vesalius A., *De humani corporis fabrica libri septem*, Basileae: ex officina Joannis Oporini 1555.
- Vesalius A., *De humani corporis fabrica...*, Lugduni: apud Joan. Tornaesium 1552.
- Vesalius A., *Epistola, docens venam axillarem dextri cubiti in dolore laterali secundam: et melancholicum succum ex venae portae ramis ad sedem pertinentibus, purgari*, Basileae: in officina Roberti Winter 1539.
- Vesalius A., *Epistola, rationem modumque propinandi radices Chynae decocti, quo nuper invictissimus Carolus V. Imperator usus est, pertractans...*, Basileae: ex officina Joannis Oporini 1546.
- Vesalius A., *Institutionum anatomicarum secundum Galeni sententiam ad candidatos medicinae Libri quatuor, per Joannem Guinterium Andernacum medicum...*, Venetiis: in officina D. Bernardini 1538.
- Vesalius A., *Paraphrasis, in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss ad Regem Almansorem, de singularum corporis partium affectuum curatione, autore...*, Lovanii: ex officina Rutgeri Rescii 1537.
- Vesalius A., *Radices Chynae usus...*, Lugduni: sub Scuto Coloniensi 1547.
- Vesalius A., *Tabulae Anatomicae Sex*, Venetiis: B. Vitalis Venetus sumptibus Joannis Stephani Calcarensis Prostrant vero in officina D. Bernardi 1538.

Opracowania

- Almásy G., *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden, Boston: Brill 2009.
- Babnis M., *August Bertling (1838–1895) – bibliotekarz i bibliofil, „Libri Gedanenses”* 1997, s. 131–147.
- Baliński A., 1944. *Ewakuacja i rozproszenie*, w: *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk: Polska Akademia Nauk, Biblioteka Gdańska 2017, s. 174–175.
- Bibliotheca Senatus Gedanensis 1596–1996. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie 1998.

- British Museum General Catalogue of Printed Books*, t. 248, London: The Trustees of the British Museum 1964.
- Carter P., Kelly W.A., *Edinburgh University Library*, w: *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*, t. 10 (*Great Britain and Ireland*), Hildesheim, Zürich, New York: Olms-Weidmann 2000, s. 212–219.
- Dudithius A., *Epistulae*, red. L. Szczucki, T. Szepessy, P. VI 1577–1580, Budapest: Akadémiai Kiadó, Argumentum Kiadó 2002 (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. T. XIII/VI*).
- Dzienia H., *Asaricus Daniel*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie 1992, s. 44.
- Favaro A., *Atti della Nazione Germanica Artista nello Studio di Padova...*, t. 1, Venezia: A Spese della Societa 1911.
- Glesinger L., *Andrija Dudić o Vesalovoj Smrti*, „Liječnički Vjesnik Glasilo Zbora Liječnika Hrvatske” (*The Journal of The Medical Association of Croatia*), R. 78, z. 11–12, s. 555–561.
- Groth A., *Günter Otto*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 2, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie 1994, s. 148.
- Haebler K., *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts* (*Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten*, z. 41), Leipzig 1928 (*Martino Publishing* 2008).
- Helwig H., *Handbuch der Einbandkunde*, t. 2, Hamburg: Maximilian-Gesellschaft 1954.
- Henschel A.W.E.T., *Crato von Kraftheim's Leben und ärztliches Wirken*, Breslau: Max 1853, https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10727380_00004.html [dostęp: 12.06.2019].
- Henschel A.W.E.T., *Iatrologiae Silesiae specimen primum, exhibens brevissimam medicorum Silesiacorum. Notitiam cui catalogus medicorum Silesiae recentiorum eorumque celebriorum adjectus est prodromus edidit...*, Vratislaviae: apud Friedlaender 1837, <https://polona.pl/item/iatrologiae-silesiae-specimen-primum-exhibens-brevissimam-medicorum-silesiacorum,OTgwNzc5MzM/#info:meta:meta:meta> [dostęp: 12.06.2019].
- Jędrzejowska H., Pelczarowa M., *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk: Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku 1954.
- Kaczorowski W., *Śląscy lekarze XV–XVII wieku. Źródła biograficzne do dziejów medycyny na Śląsku*, „Kwartalnik Opolski” 1996, nr 2, s. 49–62.
- Kaczorowski W., *Środowisko lekarskie Opawy w XVI–XVII wieku*, w: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě*, red. M. Borák, Šenov u Ostravy: Tilia 1998 s. 243–250.
- Kaczorowski W., *Środowisko lekarskie Opawy w XVI–XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe. Historia. Uniwersytet Opolski” 1998, t. 35, s. 141–147.
- Karpp-Jacottet S., *Beispiel einer „Plattenhäufung” auf einem Wittenberger Renaissance-Einband der Universitätsbibliothek Leipzig*, „Einband-Forschung” 1999, t. 5, s. 37–41.
- Karzel O., *Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf*, Würzburg: Holzner-Verlag 1979 (*Quellen und Darstellungen zur Schlesischen Geschichte*).

- Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, red. H. Mieczkowska, t. 5, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2015.
- Kühne H., *Der Wittenberger Buch- und Papierhandel in 16. Jahrhundert*, w: *450 Jahre Reformation*, red. L. Stern, M. Steinmetz, Berlin: VEB Deutscher Verlag d. Wissenschaften 1967, s. 301–321.
- Kurkowa A., *Gdański ekslibris XV–XVIII wieku. Katalog wystawy*, Gdańsk: Wojewódzka Biblioteka Publiczna 1978.
- Kurkowa A., *Jakub i Jan Filip Breynowie. Studium z dziejów kultury książki XVII i XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1989.
- Loth E., *Gdańska szkoła anatomiczna 1584–1812*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1928, t. 8, z. 1, s. 1–20, [208]–228.
- Lumpe A., *Morsius, Joachim*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. 6, Hamm: Verlag Traugott Bautz 1993, szp. 146–150.
- Maciejewska I., *Śladami twórców kultury literackiej Prus Królewskich XVI i XVII wieku rodem ze Śląska*, „Acta Cassubiana” 2001, t. 3, s. 79–86.
- Majewski M., *Ewerbeck Chrystian Gotfryd*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie 1992, s. 394–395.
- Margócsy D., Somos M., Joffe S.N., *The Fabrica of Andreas Vesalius. A Worldwide Descriptive Census, Ownership, and Annotations of the 1543 and 1555 editions*, Leiden, Boston: Brill 2018 (Medieval and Early Modern Philosophy and Science, t. 28).
- Mokrzecki L., *Georg Seger*, w: *Polski słownik biograficzny (IPSB)*, www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/georg-seger [dostęp: 14.07.2019].
- Möller K.P., *Oberschlesische Autoren 1450–1620*, w: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis Barock*, red. G. Kosellek, Bielefeld: Aisthesis Verlag 2000, s. 487–547.
- Nadolski B., *Wyjazdy młodzieży gdańskiej na studia zagraniczne w XVII wieku*, „Rocznik Gdański” 1965, t. 24, s. 173–217.
- Foerstemann K.E., *Album Academiae Vitebergensis ab A. Ch. MDII usque ad A. MDLX*, Lipsiae: Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii 1841.
- Nierzwicki K., *Chełmiński egzemplarz „De humani corporis fabrica” Andreea Vesaliusa (Bazylea 1555) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *W świecie bibliologii i informatologii. Księga dedykowana Profesor Bronisławie Woźniczce-Paruzel w 70. rocznicę urodzin*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2019, s. [59]–98.
- Nierzwicki K., *Warszawski egzemplarz „De humani corporis fabrica” Andreea Vesaliusa (Bazylea 1555) ze zbiorów Biblioteki Narodowej: przyczynek do dziejów recepcji anatomii wesaliańskiej w Polsce*, w: *Dawnych ksiąg niesyły: tom studiów dedykowanych profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. I. Imańska, A. Wagner, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2016, s. 167–203.
- Nierzwicki K., *Wenzel Meerrettich – śląski lekarz i bibliofil epoki Renesansu (w przygotowaniu)*.

- Ogonowska E., Engelke (Engelcke) Adrian, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 1, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie 1992, s. 389.
- Paluchowski P., Fabricius Vincentius, w: *Gedanopedia*, https://www.gedanopedia.pl/index.php?title=FABRICIUS_VINCENTIUS [dostęp: 11.07.2019].
- Paluchowski P., Hecker Johann, w: *Gedanopedia*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=HECKER_JOHANN [dostęp: 12.05.2019].
- Pelczar M., *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece Gdańskiej 1945–1946*, „*Libri Gedanenses*” 1968, s. 7–34.
- Rudolph G., *Un médecin allemand à Paris. Wilhelm Behn (1808–1878). Rapport sur un journal inédit de 1834*, „*Histoire des sciences médicales*” 1995, t. 29, 1, s. 71–80.
- Saunders, J.B. de C.M., O'Malley Ch.D., *The illustrations from the works of Andreas Vesalius of Brussels*, New York: Dover Publications 2006.
- Schiller H., *Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik...*, Leipzig: O.R. Reisland 1894.
- Schindler G., Hecker, Julius, „*Neue Deutsche Biographie*” 1969, t. 8, s. 182, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118547518.html#ndbcontent> [dostęp: 12.06.2019].
- Schirmer U., *Buchdruck und Buchhandel im Wittenberg des 16. Jahrhunderts. Die Unternehmer Christian Döring, Hans Lufft und Samuel Selfisch*, w: *Buchdruck und Buchkultur im Wittenberg der Reformationszeit*, red. S. Oehmig, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2015, s. 169–189.
- Schwarz F., *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert*, „*Danziger familiengeschichtliche Beiträge*” 1939, z. 4, s. [27]–36.
- Schwarz F., *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert. II 1600–1650*, „*Danziger familiengeschichtliche Beiträge*” 1940, z. 5, s. [21]–32.
- Schwarz F., *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert III 1651–1699*, „*Danziger familiengeschichtliche Beiträge*” 1941, z. 6, s. [13]–22 (edycja Hamburg 1988).
- Schwarz F., *Die Anfänge der Danziger Stadtbibliothek*, „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” 1935, z. 4, s. 189–201.
- Senf M., *Die Buchbinder-Innung zu Wittenberg im 16. Jahrhundert*, Wittenberg: Tietze 1909.
- Senf M., *Die Wittenberger Buchbinder im 16. Jahrhundert*, „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” 1911, s. 208–214.
- Siegfried C., Rudinger, Esrom, „*Allgemeine Deutsche Biographie*” 1889, t. 29, s. 470, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117598690.html#adbcontent> [dostęp: 12.06.2019].
- Siek B., Szarszewski A., „*Vitae medicorum Gedanensium*” Ludwiga von Hammena i Valentina Schlieffa, Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedanenses 2015.
- Siraisi N.G., *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2013.
- Sokół S., *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Wrocław, Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1957.

- Sokół S., *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1960 (Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, XIV).
- Sokół S., Pelczarowa M., *Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heyllów*, Gdańsk: Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk 1963.
- Štěpán V., *Der Troppauer Stadtschreiber Heinrich Polan von Polansdorf und sein Sohn Amand*, w: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis Barock*, red. G. Kosellek, Bielefeld: Aisthesis Verlag 2000, s. 247–253.
- Szafran P., *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*” 1968, s. 55–106.
- Szafran P., *Z problematyki badawczej studiów nad mieszczańskimi księgozbiórami prywatnymi w Gdańsku XVII–XVIII w.*, „*Rocznik Gdański*” 1971, t. 31, s. 73–92.
- Szarszewski A., *Medycyna i jej więzi z Gdańskim Gimnazjum Akademickim*, w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 5, *Źródła i artykuły*, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2012, s. 81–90.
- Szczucki L., *Solitudo Moraviana. Andrzej Dudycz w Paskowie 1577–1579*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 1991, t. 36, s. 103–131.
- Uczniowie Hipokratesa nad Motławą*, red. A. Szarszewski, M. Otto, Gdańsk: Gdański Uniwersytet Medyczny, PAN Biblioteka Gdańska, Muzeum Narodowe w Gdańsku 2017.
- Walde O., *Neue Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in deutschen Bibliotheken*, „*Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*” 1942, t. 29, s. 165–262.
- Welti M.E., *Die Bibliothek des G.B. Bonifacio, Marchese d’Oria (1517–1597). Der Grundstock der Bibliothek Danzig der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, Bern, Frankfurt am Main, New York: Peter Lang 1985.
- Welti M.E., *Giovanni Bernardino Bonifacio, Marchese d’Oria im Exil 1557–1597. Eine Biographie und ein Beitrag zur Geschichte des Philippismus*, Genève: Librairie Droz 1976 (Travaux D’Humanisme et Renaissance, CL).
- Wittenberg A., *Ludolphus Schrader Doctor Iuris et Ordinarius*, „*Einband-Forschung*” 1999, t. 4, s. 29–34.
- Zonta C., *Schlesier an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526–1740*, Stuttgart 2000 (maszynopis).
- Zonta C., *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag 2004 (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte, t. 10).
- Zukal J., *Troppauer Arzteswesen im 16. und 17. Jahrhundert*, „*Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens*” 1910/1911, z. 3/4, s. 102–113.

KRZYSZTOF NIERZWICKI

In the quest for the anatomical treatise *De humani corporis fabrica* by Andreas Vesalius (Basel 1543, 1555) in Gdańsk

Abstract. This article examines and attempts to establish the provenance of the Gdańsk copies of two editions of *De humani corporis fabrica* (Basel 1543, 1555) by Andreas Vesalius. The investigation has made it possible to identify one copy that has been kept at Gdańsk Library, today attached to the Polish Academy of Sciences, since the first half of the seventeenth century. Originally, this particular copy belonged to the Wrocław (Breslau) and Opawa (Troppau) physician Wenceslaus Raphanus (Meerrettich). The book is now kept at the Gdańsk library along with over 220 other works of the same provenance and related mainly to medicine and surrounding sciences. A sizeable number of books in the Raphanus'és book collection were gifts and presents from prominent humanists he was in a friendly relationship, such as Andrzej Dudycz (Andreas Dudith, 1533–1589) or Amandus Polanus (1561–1610). The analysis of available source materials, including primarily the catalogues of the Gdańsk Library and auction catalogues of Gdańsk-based antiquarian booksellers, has made it possible to formulate a tentative hypothesis that it is highly probable that in the various collections housed in the city of Gdańsk there might have been as many as eight copies of the treatise written by the Brussel anatomist and physician Andreas Vesalius.

Keywords: Vesalius Andreas (1514–1564); Gdańsk; Polish Academy of Sciences – Gdańsk Library; Raphanus (Meerrettich) Wenceslaus (ca. 1541–1599).

Tekst wpłynął do Redakcji 2 sierpnia 2019 roku.

